

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
1921 GENOM B. RUD. HALL VOL. II

UR
FRYKSÄNDE, LENA, SKUL-
TUNA, SNAVLUNDA OCH
VÄLINGE SKOLHISTORIA

ANTECKNINGAR UR ACTA,
SÄGNER OCH MINNE AV

G. A. FRYKHOLM, TH. LINDBLOM, H. BERGLIND,
A. V. ANDERSSON OCH A. LUNDGREN

PRIS 2 KR.

FÖRLAG:
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
1921 GENOM B. RUD. HALL VOL. II

UR
FRYKSÄNDE, LENA, SKUL-
TUNA, SNAVLUNDA OCH
VÄLINGE SKOLHISTORIA

ANTECKNINGAR UR ACTA,
SÄGNER OCH MINNE AV

G. A. FRYKHOLM, TH. LINDBLOM, H. BERGLIND,
A. V. ANDERSSON OCH A. LUNDGREN

FÖRLAG:
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

Om folkundervisningen i
Fryksände i övre Fryksdalen,
Värmland,

på 1820- och 1830-talen

av

G. A. Frykholm

folkskollärare, Torsby

Finge*) man sätta tro till en del gamla historier, skulle Vermland af ålder varit särdeles lyckligt lottadt med hänsyn till folkundervisningen. Så berättas t. ex. att redan under drottning Kristinas tid här knappast fanns ett enda bondebarn, som ej lärde läsa och skriva. Hvad dylika uppgifter äro värda, säger sig emellertid själf. De tala om det *önskvärda* men alldeles icke om det verkliga förhållandet på sin tid. Vill man om detta senare göra sig en sann föreställning, måste man därför vända sig till andra källor.

De dylika som ligga till grund för denna berättelse, äro uteslutande muntliga meddelanden af gamla trovärdiga personer, särskildt en Jon Eriksson, hvilken är allmänt känd härstädes för sitt goda minne.

Tiden i fråga var för orten mycket svår, förnämligast med afseende på förvärfvet. De stora skogarne voro ännu slumrande rikedomar, och jorden, fördelad på färre händer än nu, gaf efter den tidens brukningssätt ej bröd och arbete åt alla på långt när. Tillfällen till de magraste arbetsförtjänster voro därför mycket eftersökta och få, men födoämnen dyra. Hafretunnan kostade 15 till 18 kr., och ett dagsverke betaltes med 20 till 28 skilling. Detta hade till stor del sin grund i de bristfälliga samtärdsmedlen, som gjorde det så svårt för folket att komma i beröring med den yttre världen. Under sådana omständigheter blef för de *mest energiska* bland de betryckta sträfvandet efter bröd *allt*, andra försjönko i missmod och började förakta hela sin tillvaro, och af dem uppkommo till stor del de oftast sedeslösa och förslöade tiggarskaror, som känneteckna den i dagligt tal s. k. gamla tiden. Att tillse, att alla dessa bibragtes någon kunskap t. o. m. de möjligast enkla religiösa begreppen, var knappt tänkbart, enär distriktet utom det nuvarande betydliga området då äfven omfattade aflägsna och otillgängliga finnrakter utefter norska gränsen. Faktiskt är också, att det fanns en hel del, som lefde sitt lif fram utan all kunskap, utan konfirmation och utan vigsel i äktenskaplig förening — hedningar som de bättre bland allmogen kallade dem.

*) Efterföljande bidrag av folkskollärarna Frykholm i Torsby, Lindblom i Wattholma och Lundgren i Reslöv samt alla uppsatserna i volym III hava insänts till Sverges allmänna folkskollärareförenings pristävlingar omkring år 1890. Och sagda förenings centralstyrelse har ekonomiskt möjliggjort deras utgivande i tryck, för vilket härmed uttalas ett värdsamt tack.

Åtskillig enskild välgörenhet sökte väl i viss mån förekomma och afhjälpa missförhållandena, men som dessa voro så allmänna och djupt rotade, få dessa försök endast betraktas såsom bevis för god vilja. Mest utmärkte sig härutinnan den ädle grosshandlaren A. G. Levgren från Göteborg, hvilken var ägare af Torsby Bruk jämte flera andra bruks- och landt-egendomar här i Vermland. När det spordes, att han var på besök, infann sig alltid en stor mängd fattiga t. o. m. från andra socknar, emedan han var allmänt känd för sin stora gifmildhet. Förutom mat och kläder utdelades i synnerhet en myckenhet böcker, för det mesta af religiöst innehåll, såsom helbiblar, nya testamenten, psalm- och evangelieböcker men äfven sådana, som handlade om hvarjehanda annat. I synnerhet hans underhållande blefvo jämförelsevis välförsedda med böcker. Dessa gratisutdelningar hafva ländt till stor fromma för en mängd fattiga, som genom dem blifvit i tillfälle att läsa. Ännu påträffas här och där ett och annat exemplar af de nämnda böckerna.

Vid sidan af denna ömhet för de mindre lyckligt lottade märker man tyvärr äfven mycken hänsynslöshet och hårdhet mot dem t. o. m. af sådana, af hvilka man kunnat fordra bättre. Så t. ex. narrade somliga, när annat tjänstfolk tröt, till sig fattiga ynglingar i synnerhet från finnbygden under löfte att hjälpa dem läsa, så att de skulle kunna konfirmeras. Både med läsning och konfirmation »blef jämt», men tråla och arbeta fingo de efter sin förmåga. Sant är väl, att de ej voro just så öfvade och arbetskunniga. Man har nämligen halft skämtande sagt om den tiden, att gossen då först fick byxor, när han på en gång kunde bära 20 råa skylstörrar. Men om man också ej förtjänade så mycket på dessa ynglingar, gjorde man väl i alla fall sitt till för att kvarhålla dem i okunnighet.

Nu berörda förhållanden utgöra den ofördelaktigare sidan af ortens undervisningshistoria. Hos de burgne var naturligtvis krafvet på moral och vetande bättre tillgodosedt, fastän de knappast ansågo det, som gick utöfver innanläsningsfärdigheten, såsom något för dem nödvändigt eller passande. De betraktade undervisningen då med samma ögon, som de nu se trädgårds-skötseln och menade sålunda, att det gick an med den endast så länge den nöjde sig med de obetydligaste uppoffringar, emedan man ju endast väntade sig de blygsammaste resultat. Liksom nu för tiden gärna vid stugorna står ett eller annat risigt fruktträd eller åtminstone några bärbuskar för smärre behof, så underhöll man därför fordom, där det fanns barn och man ej var för fattig, en tillstymmelse till skola. Det var den s. k. byskolan. Till s. k. lärare i denna »skola» antogs som bekant gamla orkeslösa eller af annat skäl till vanligt arbete

mindre tjänstbara personer, som egde någon boksynthet. En och annan sådan knallade kring med säcken på ryggen för att uppsöka sina konditioner och mellanåt minst sagdt halftigga. Många, ja de allra flesta bland dem voro äfven i sedligt hänseende mer eller mindre förfallna. Vasseruds (mitt n. v. skolområdes) skolgubbe, som gick under öknamnet Baron Kalfhag, fick stundom fri skjuts till häktet i Karlstad för att spisa vatten och bröd.

Den, om hvilken jag hört mest, har varit Olsby skolmästare Per Larsson Mål. Han synes också hafva varit den bäste och mest bofaste bland dem. Såsom ung hade han i stället för en bonde gått ut i krig mot Napoleon och Norge och därunder deltagit i det ryktbara leipzigerslaget. Berättelser från denna tid hördes gärna af både stora och små. Såsom ersättning för fälttjänsten hade bonden gifvit honom ett säterställe här i församlingen. Efter krigets slut kom han lyckligt hem och utbytte då svärdet mot karbasen. — Vid 1820 talets början var han i full fart med sin undervisning.

Till det yttre var han naturligtvis så enkel, han kunde vara. Sin slitna dräkt hade han till det mesta fått af de förmögnare bönderna. Den utgjordes af näfverbottnade skor med damasker, knäbyxor och en jacka, som var tämligen egen i snitten. Framtill sammanhölls den af hektar, och för prydnads skulle hade tyget i densamma sammanrullats och sytts till runda valkar, liknande svansar, af ungefär 1½ tum i genomskärning. Dessa gingo efter längden på plagget och hade satts en efter hvar sida och 3 å 4 i bakskörtet. Herrarne kallade sådana jackor för orgelverk.

Så utstyrd började fader Mål på tisdagsmorgon sitt arbete i någon bondstuga. I en sådan fanns då för tiden alltid ett mycket stort, aflångt bord jämte träbänkar eller s. k. skarar utefter väggarne. När skola skulle bli, flyttades bordet fram på golfvet och fyra skarar omkring. Ena kortsidan förbehöll sig gubben själf, och midten af bordskifvan från den ena ändan till den andra var karbasens plats. Häromkring sattes lärjungarne, som vanligen utgjordes af halfväxta pojkar till ett antal af mellan 9 och 12 men aldrig så mycket som 18. De hade förut lärts något eller intet hemma, och det var för den stundande nattvardsläsningens samt möjligen äfven för de då så stränga husförhörens skull, Mål hade fått hand om dem.

Arbetet bestod däri, att de allt efter färdigheten stafvade eller läste innantill i psalm- och evangeliaboken samt lilla katekesen. Gubben hade först läst upp för hvar och en den rad eller vers, som han hade i läxa. Skrifning förekom ej och ej heller räkning.

Om någon skrivit Måls namn och visat honom, hade han med all säkerhet ej kunnat läsa det. I hela Olsby omnejd fanns ej mer än en enda skrifkunnig person, och denne, Jan Finnsson, tillfredsställde både eget och andras behof i den vägen.

Liten hjälp fingo barnen vid arbetet och måste med undantag af ett par matraster hålla i med det hela dagen. hvarför man ej kan undra på, att de stundom tröttnade. Dessutom distraherades de esomoftast af stugans sevärda innehåll och lockande umgängesliv, synnerligast som där stundom samtidigt funnos skräddare, skomakare eller andra handverkare.

Att betrakta de framsteg — kanske ens egen rock eller känga gjordes under »ämbetsmannens» hand — eller lyssna till de delikata historier, som uppdukades af de vuxne, var naturligtvis åtskilligt treffligare än att hänga näsan öfver boken. Men fick Mål bara se, att man var »håglös», skulle karbasen i tjänstgöring. Var det då så, att något vankades, så blef det för det mesta i hufvudet. När gubben tvinnade in det långa spöet i pojarnes långa hår och började nappa, var det omöjligt att missförstå meningen. Emellertid hade han vid agans utdelande stundom äfven åtskilligt annat än läsningen att ta hänsikt till. Så t. ex. hade en af de större pojkarne gjort sig skyldig till något fuffens. Mål blef ond och sade till honom: »Jä tror, jä tar å dänger däj!» hvarpå pojken svarade: »Nä-ä jamme då ä lönt, för moor ha frest mang ganger, men då ä o bet för lell!» Pojken gick fri. Sådant hörde dock till undantagen.

När man rabblat en stund, skulle det läsas opp. Den närmast intill gubben sittande på ena sidan fick börja. Gick det bra, fick han ny läxa, i motsatt och vanligaste fall »bak». Sedan var det att flytta sig på andra sidan närmast intill. Här fick han sitta tills en annan läst opp och kom och trängde honom ett flytt längre bort. Så kretsade barnskaran oupphörligt kring den gamle knekten. Somliga kunde därunder få läsa om samma stycke ända till 10 gånger.

På nu angifna sätt fortgick läsningen till lördags middag. Då var ett slags uppvisning. Husets folk samlades att höra på. De styfvare barnen fingo läsa utantill ur lilla katekesen, och för högtidlighetens skull sjöng man äfven någon psalmvers såsom: »Så går en dag än från vår tid» etc., hvarefter arbetet för veckan afslutades.

Så framt det nu på något sätt passade, vardt festande af, och förtäringen var lätt att få i ordning, när den nästan uteslutande utgjordes af det hemmagjorda brännvinet. Måndagen användes helt och hållet till dylik festdag. I dessa gillen var skolmästaren en själfskrifven deltagare; jag vill ej säga gäst,

ty han var den, som bjöd mest. Hans veckoaflöning var utom kost beräknad till 12 skilling pr barn. Denna ville gummorna helst lemna i förm af brännvin, emedan de hade så godt om sådant. I st. f. 12 skilling lemnades $1\frac{1}{2}$ kvarter. Gubben hade naturligtvis behöft bättre använda sina styfrar, men dels ville han väl som en son af sin tid gärna ha spritvaror, dels var det väl nöjsamt för honom att någon gång ha något att bjuda på och sålunda någon gång få vara med i festligt lag. — Att deltaga i högtidligare tillställningar, såsom bröllop, barndop, begrafningar o. d. var han för simpel.

Han hade också vid veckogillena åtskilliga intressen att beväka. Då bestämdes nämligen, om skola skulle hållas veckan därpå och i så fall hvarest. Dessutom var det lämpligast för Mål att, medan han hade något att bjuda på och stämningen var litet uppdrifven, ackordera om gamla klädespersedlar eller något till uppehälle åt de hemmavarande. — Stundom hände, att detta kalasande fortsattes flera dagar. I så fall sattes den styfvaste lärjungen vid bordsänden som lärare, och arbetet gick, ehuru något ojämnare än förut.

Skolan hölls vintertid, synnerligast på vårvintern. Om sommaren hade man annat syssla med. Då gick Mål och hans familj dagsverke hos bönderna för att tjäna något att lefva af och för att byta sig till körhjälp för den egna lilla torfvan.

Huru länge gubben fortsatte med sitt läsande, har jag mig ej bekant, men en sockenstämma på hösten 1845 tillerkände honom en liten ersättning (3 Rd B^{co}) af kollektmedel, därför att han undervisat fattiga barn, hvarjämte han betitlades i protokollet skolmästare. Alltså tjänstgjorde han då.

Som dessa skolgubbar voro ojämt i verksamhet och deras elever få, säger det sig själf att det endast var sockenbarnens eliter, som begagnade sig af deras hjälp.

Detta skedde ju, för att de skulle kunna bättre reda sig särskildt vid nattvardsläsningen. Gubben Mål var också stundom af presten kallad att närvara och hjälpa till vid denna. Något längre fram fingo de skickligare nattvardsbarnen förhöra de sämre, hvilket uppkallade ett hejdlöst mutsystem. Till denna undervisning samlades en väldig skara på grund af distriktets storlek och den dryga tid, som kräddes för en del att läsa sig fram. Man började läsningen i mars och slutade i augusti. Härunder voro de läsande allt efter beskaffenhet fördelade i 3 grupper eller klasser: sådana som kunde, kunde något och kunde intet. Första gruppen undervisades de 3 första gångerna, den andra efteråt och längre i proportion till kunskaper. Sista gruppen fick den tid, som vardt öfrig. Emellertid var det ej säkert, att man under läsetiden alltid kom att tillhöra samma grupp. —

Som pastor satt på en låg stol framme i koret, gick det tämligen bra att med tillhjälp af pelare, höga bänkar och välvilliga grannar fuska litet vid uppläsningen. Hade man härvid haft lycka med sig, talade man sedan vid pastor om att få komma i högre grupp, hvilket ock plägade lyckas. Men rätt som det var, kunde man af en eller annan anledning få komma tillbaka igen. Så t. ex. straffades en af gossarne, som kastat en katta i bakugnen, med nedflyttning i lägre klass. Andra och tredje klasserna blefvo alltså under läsningens gång tillika ett slags disciplinklasser. Att flyttas så lågt som till den tredje, var dåligt märke, ty där samlades, hvad man hade som sämst och bångstyrigast från när och fjärran. En stor del af dessa deltog i nattvardsberedelsen sex till sju år.

Själftva läsningen bestod till det mesta i återgifvandet af stycken ur lilla katekesen och äfven utvecklingen, dock utan språk.

Okunnigast voro de s. k. baggfinnarne från norska gränsen och finnarne från nu varande Hvitsand. De hade visserligen katekeser, somliga norska, men i deras hemtrakter förekom knappast någon undervisning. »Prestmötena» voro väl det enda. Dessa bestodo däri, att pastor stämde möte med dem en gång på året och höll ett undervisande tal till dem. Men finnarne använde mötena till supkalas och ställde till oordningar. De förstodo ock föga, hvad presten sade. Då denne en gång varnade en af dem sägande: »Du vët ju, att du har en själ» inföll finnen: »Nä, har jä så, men han Matla Jon har allt en gammal tjel.» Han trodde presten menade en vanlig kök-kittel. Omständigheterna dömdo dem alltså till så godt som total okunnighet.

Mången både af finnynglingarne och de svenske, som tyckte den sjuåriga läsningen i kyrkan blifva dryg, och ännu fler, som aldrig begagnat sig af pastors undervisning men började få familj, sökte på ginare väg utverka konfirmation. Såsom ett exempel på vanliga tillvägagångssättet kan nämnas en viss »Britt-Bengt», hvilken smidde ett par yxor åt en bonde, därför att denne lärde honom utantill ett par frågor i katekesen. De gingo sedan till pastor. Bonden frågade själf, emedan hans lärjunge skulle vara »för rädd att svara någon annan», men naturligtvis i själfva verket för att få fram de två passande frågorna. Troligt är att pastor förstod skojet, men ansåg klokast att ej låtsas därom. Emellertid, lyckligt gick det: Bengt blef konfirmerad — och fick lyssedel.

I närheten af mitt hem togo en del giftasfärdiga lektioner af sina blifvande hustrur eller män. Det var då utanläsning af någon bordsbön, fader vår och möjligen en psalmvers. Då det en gång gick knektigt för en sådan lärjunge, slog han i för-

treten knutna hand i bordet och utropade: »Om det bara ginge med styrka, det här!» Detta har sen blifvit ett ordspråk.

Att bringa dessa vuxne till någon bättre kunskap var väl ringa utsikt. Det var nog bäst släppa dem fram, då de visade aktning för religionen och god vilja. Och dessutom hade man väl äfven då en okunnigare tid att se tillbaka på. Man tänkte sig väl ej heller, att så nya tider, med så nya fordringar skulle vara så nära förestående. De banbrytande tankar, som redan länge hvälfits i många svenska undervisningsvänners hufvuden och gett sig luft vid riksdagarne, voro näml. okända för folket i dessa bygder, till dess förut omnämnde välgöraren, Brukspatronen A. G. Levgren sökte förverkliga dem här i Torsby genom inrättandet af donationsskolan, Torsby nuvarande folkskola. Det var i Juni 1833, alltså 9 år före stadgan.

Om folkundervisningen i
Lena, Uppland,
1637—1842

av

Th. Lindblom

folkskollärare, Wattholma

1. Ur visitationsprotokoll 1637 o. f.

«Anno 1637 Dominicae Epiphani Examinerades och förhördes församlingen Vthi theras Catechismi stycker och fanns at the, besynnerligt Vngdomen ther wthi sigh någhorlunda beflitadt hadhe.

Effter Pastor sigh högeligen beswårade öfver theras stoora oflijt at gåå til Kyrkio om Fredagarna therfore biudes at hwilken som så säker är, at icke han kommer tilstådes när Catechismus om Fredagarna predijkas then skal böta til Kyrkian 2 öre, efter hwilket Sexmennerna Ransaka skola. Skall och Catechismus Upläsas af Predijkostolen och efter hwar Tijdegård läsas för Vngdomen fram i Högcoren. Skall och Brudfålk kunna läsa sijna Catechismi stycken för än tz lyses för them.»

1680. Förmantas »föräldrar att hålla deras Barn och Huus-folk till Herrans fruchtan och till att lära theras Christendomsstycker, ty den som mootvilleligen undandragher sigh Catechismi förhör skola sättias ifrån H. Nattvardh såsom och icke tillåtas komma till ägtenskap, för än dhe hafwa lärt Catechesin.»

1698. »Examinerades hela församlingen så man- som qvinfolk, unga och gamla och befants att H. Pastor har gjort sin största flijt, då och församlingen förmantas att äfwen wäll här effter wara bekymbrad om det som lärer till dess ewiga Sahlighet. Förmantas dhe, som härtill hafwa warit tröge att härefter infinna sigh vidh Catechismiförhör och Hans K. Majt. Allernådigst har behagat förordna att en Sexman skall tillsättias som skall uttaga de böter som falla när någon Catechismiförhör försummar.»

1713. »Hölts förhör med ungdomen i högchoret, såväl uti Catechismi styckers läsande som theras rätta och enfaldiga förstånd. Hvarviid befans att nästan alla wackert kunde läsa sina stycken och mehrendels dem förstå.» De äldre funnos »tämligen försvarliga.»

1717. Vid förhör i kyrkan befanns att »ungdomen kunde wackert läsa sin Christendomsstycken och till större delen enfaldigt förstå. The som närmast äro, går till Tennstad till Paedagogum dersammastades at lära läsa i Book.»

Anm. Alla följande visitationsprotokoll innehålla ungefär samma uppgifter om undervisningen, hvarför utdrag därur ej anses nödiga.

2. Ur sockenstämmoprotokoll 1726 o. f.

1726. »Förmantes Församlingens ledamöter nu så väl som tillförne, at flitigt hålla sina barn at lära läsa i bok. Tå ock af Pastore blef påmint at theas barn, som äro utfattiga och hafva intet hvarmed the kunde hielpas at lära läsa i bok, skola af fattigmedlen understödias med böcker och betalning för theas besvär, som them undervisa, hvilket socknen tyckte väl vara. Blef ock beslutit, *at the som tå intet ville låta sina barn lära läsa, borde såsom motvillige Guds ords förachtare intet lidas uti församlingen, utan med Crono betienternas tilhielp utur Socknen fördrifvas.*»

1727. »Som man förnummit at några sedan de til en tid haft sina barn hos Kläckaren, så länge the lärde stafva och någorlunda läsa rent i A. B. C. boken, taga them therifrån och vilja icke gifva honom något för sitt besvär: blef förthen-skull beslutit med Socknens enhälliga samtycke at the som taga sina barn utur Scholan för än the lärde sig läsa väl Swänsko och sin Catechismus utan til skola lika fult betala den som barnen informerar 9 Daler Kpmt som the hade lärde altsammans.»

Dessutom fanns i församlingen en karolin, som, sedan han hemkommit från sin fångenskap i Ryssland, en tid varit sysselsatt med barnaundervisning. Denne, som hette Hindrik Wulff, antogs nu offentl. »att drifva barnaläran när Kläckaren intet hinte ther med.»

1762. Beslöts att ungdomen skulle offentligen förhöras i kyrkan innan den första gången admitteras till nattvarden.

1767. Allmoge och torpare uppmanades att sända sina barn till klockaren för att lära läsa och ej som nu en tid skett till andra personer. Ty klockaren kunde i så fall ej uppehålla sig om han hade för få att undervisa och ej hade mer för hvarje bok än 3 Daler. Äfven borde barnen fortsätta tills de lärt allt, nämligen: »Catechismus och handledning i psalm- och evangelieboken.»

1768. Med anledning af ett Kongligt bref af den 19 December 1767 om skolens inrättande i landsförsamlingarna förklarade socknemännen på stämma sig ej ega medel till att inrätta en skola i församlingen så mycket hellre som en del af socknen egde rättighet att sända sina barn till Salsta skola i Tensta socken för att där åtnjuta undervisning.

Anmärkning. Af nu anförda protokoll framgår att undervisningen bestreds af prästerskap och klockare. Den senare erhöi för sitt besvär 3 daler för hvarje bok. Dessa voro abc bok, katekes och psalmbok. Någon egentlig undervisning förekom dock ej i annan form än i meddelande af de första grunderna i innanläsning samt utanläsning af katekesen. Så fortgick till år 1783, då egentlig skola inrättades.

3. Om Nils Bielkes skola i Tensta, Uppland.

I senare hälften af 1600 talet bodde på det urgamla Salstagodset, som då för tiden hörde till Tensta socken, den i Karl den elftes historia bekanta grefve Nils Bielke, en utmärkt man och prydnad för adelsståndet. Salstagodset var och är fortfarande ganska vidsträckt och dess underhåfvande talrika. För dessas välstånd sörjde det grefliga herrskapet på många sätt, bland annat för deras undervisning och upplysning. För detta ändamål inrättade grefven till nytta för sina underhåfvandes barn år 1674 en skola vid Tensta kyrka. Denna skola, som inhystes i för ändamålet särskildt nybyggt hus, bekostades till alla delar af Salsta gård. Några skriftliga bestämmelser angående denna inrättning utfärdades dock ej förr än år 1723, då grefve Bielkes enkegreffinna Eva Horn utfärdade ett skriftligt reglemente för skolan. Det är af följande lydelse:

»Thed Har min högälsklige Herre, nu Sahlig i Herranom, Högwälborne Grefve Nils Bielke af Gudelig tanka och uppsåt till de små under Sahlstad Gods hörande fattiga barns undervisning i sin Christendom, i lifstiden behagat göra anstalt om en barn scholes inrättande på Sahlstad Gods; och thertill låtit uppbygga en Scholestuga vid Thensta Kyrcka, samt till Scholemästarens underhåll anslagit 100 Dahler Kpmt och 10 Tunnor Spannemåhl; hvarför är och i kraft af thenna efter min Sahl. K. Herres vilja thenna Schola någon tid blifven vid mackt hållen. Men såsom här intet finnes någon skriftelig stadfästelse, utan allt är efter min Sahl. K. Herres muntliga utlåtelse och befallning väreckstält, och voro therföre at befara, thet i framtiden efter min Död, kunde ett så väl ment och till fattiga barns Christeliga undervisning uppbyggelig ändamål, antingen genom vederbörandes försummelse komma i giömska och förgätenhet eller i Mangel af skriftelig anledning råka uti oreda och lägervall, hafver jag i Herrans namn beslutit, så till min Sahl. K. Herres såsom min ägen viljas bekräftelse at låta efterföljande förordning i Pennan författa, och vederbörande till ewerdlig efterrättelse anbefalla.

1. Till Scholemästare bör utväljas en Gudfruktig, Nyckter, Skickelig och arbetsam Man, som för all ting visar en rätt-sinnig Ömhet om the anförtrödda Barns undervisning, och låta

sig vara högst angelägen, så anförä sina Disciplar i läro och lefverne, som han thet för Gudi och Menniskiom med godt Samvete vill försvara.

2. Barnen böra uthi efterföljande stycken undervisas. Först at the lära Swänska tydeligen och redigt uti Bok, sedan sina Christendomsstycken utantill, hvarvid alltid så lagas at thet gifves en rätt enfaldig och klar uttydning, på thet Barnen måtte icke allenast minnas uthan och så vida theras åhr kunna tillåta, någorlunda få riktigt förstånd om sin Christendoms plickt och Salighets väg; Skall och Läromästaren vara förplicktadt, när det så Föräldrarne behagar och Barnen finnas Skickeliga at gifva them en god och trogen handledning uti Räkande och Skrifvande.

3. Att allt thetta måtte hafva thes bättre lycka och Valsignelse af Gudi, bör Läromästaren alltid tillika med sina Scholebarn begynna sitt dagsarbete om morgonen med bön och åkallan, jämte Siungande både efter och för, hvarpå straxt läses et Capitel af Bibeln, antingen af Läromästaren sielf, eller af Schole-Barnen när någon finnes vara kommen till den färdighet at han kan läsa i Book. Här bör Läromästaren hafva noga inseende at Barnen gifva vähl akt på Guds ord, medan thet läses, och således lära rätteligen vyrdä thet dyra Salighetsmedel. När Capitelet är läset skall efterfrågas, hvad the hafva kunnat fatta i minnet, dock alt som theras barndoms åhr tillåta, så at thet intet med oanständig stränghet fodras mer af thet späda och oupöfvade barnminnet, än som thet bepröfvas kunna mottaga, på thet the intet må böra fly för Guds ord, utan mera och mera älska thet. Läromästaren skall och intet försumma at af thet upläsna Capitelet taga ut en eller annan lärdom, som kan tienä at intrycka uti Barnen lyst till en sannskyllig Gudsfrucktan och så småningom lära them huru the i sin Christendom böra skicka sig emot Gud och menniskior. Om aftonen bör och dagsarbetet äfven på samma sätt uti bediande och Guds ords läsande slutas.

4. Angående huru många Disciplar uthi thenna Barna Schole kommer at antagas, så kan här intet vist antahl utsättas, dock skola efterföljande puncter vara härutinnan till efterlefnad: Läromästaren bör intet åtaga sig flera barns Information än han bepröfvar kunna obehindrad och utan then enas eller andras skada förestå, hvilcket lemnas hans eget Samvete at betänkia och vederbörande at eftersökia. I synnerhet böra theras Barn både gässar och flickor som ligga under Sahlstad gods framför andras hafva frihet at niuta bemälte Schola till godo, så at ingen af them, som äro utom thetta gods, må med the andras uteslutande söka at trängia sina Barn här in, Hälsat som min Sahl. K. Herre med thenna Schola i synnerhet hafv

afseende på theras Barn som äro under godset. Dock är här till vetande at thet myckenheten af godsets barn intet är i vägen utan Läromästaren befinnes ännu hafva flera i Scholan utan at någon theraf kommer till korta, skall thet vara uplåtit at emottaga theras Barn som bo utom godset i Thensta församling, hafvandes Scholemästaren efter eget behag at Contrahera om betalningen med them sednare, som the först kunna komma öfverens. Men hvad theras Barn angår, som höra under godset, tages therföre ingen särskilt betalning, utan här niuter Scholemästaren wedergjällning för sitt arbete af then lön som uti följande punct uthofvas.

5. Till Scholemästarens aflöning består åhrligen 100 Dahler Kpmt och 10 Tunnor Spannemål, hvarföre förmodas en trogen och ömhiertad åhåga af tid efter annan till kommande Schole Betienter, hälst som thet i synnerhet angår Barnens icke allenast timmeliga, utan och andeliga och eviga välfärd, huru the blifva i sina första Barndomsåhr anförda till sin Christendoms Kunskap och ett Gudfrucktigt lefverne.

6. Såsom nu allt thetta länder till Guds ähra och ens fattiga Jämn-Christnes upbyggelse, förmodar jag att Hr Kyrkioherdarna uti Thensta som komma framgent at hvarandra succedera lära hafva en trogen omvårdnad och Inspection på detta Schole arbete at thet måtte skie med flit och vaksamhet, hafvandes Hr Kyrkioherdarna macht at vid vissa tider när them lägligit synes fordra Barnen till Examen, hvarutinnan Scholemästaren bör bevisa en skyldig lydno och redebogenhet, och intet vedersaka vid slik anfordran at visa prof på så väl sin redelighet uti Informerande såsom och Barnens egen flitighet och qvickhet, så framt han vill niuta then lön som härvid utfäst är. Och at allt måtte gå thes upricketigare till, skall then förnämsta Betienten vid Sahlstad Säterier äfven härpå hafva inseende och jämvähl vara tillstädes när Schole Barnen förhöras, hvilken och skall draga försorg at Läromästaren får sin lön riktigt och i rättan tid, samt tillhålla Bönderna och Torparena under godset at låta deras Barn af åfvännämnda undervisning i deras Christendom och andra dygder delactiga blifva.

Sahlstad den 2. Januari 1723.

Eva Horn.»

(Enligt en i Tensta kyrka förvarad afskrift af donations-urkunden.)

Författaren till detta för sin tid utmärkta skolreglemente är obekant. Det röjer hos författaren ett för sin tid mindre vanligt aktgifvande på ämnets och barnets natur. I synnerhet är tredje punkten anmärkningsvärd.

Om denna skola för öfrigt finnas blott sparsamma underrättelser i Tensta kyrkas arkiv. Barnantalet var i medlet af 1700-talet mellan 10 och 50. Nytt skolhus af sten, innehållande skolsal och boningsrum för läraren, uppbyggdes år 1754 på Salsta gårds bekostnad. Detta, som ännu kvarstår, begagnades för undervisning ännu för ett par tre år sedan.

År 1748 den 27 januari bekräftades donationen af stiftarinnans son presidenten Karl Gustaf Bielke, då äfven tillägg till reglementet gjordes (Norunda härads tings protokoll 14/1. 1873).

4. Bielkeska donationen öfverflyttas till Wattholma, Lena församling.

År 1781 dog skolmästaren i Tensta Johan Bidberg. Vederbörande i Tensta synas ej hafva varit särdeles måna om sin skola eller insett dess betydelse, ty i den aflidne skolmästarens ställe tillsattes ingen. Sedan skolan ett par års tid legat nere infann sig bruksinspektoren vid Wattholma bruk Ekeberg den 17 November 1782 på stämman med Tensta församling och tillkännagaf sig vara befullmäktigad att delgifva församlingen att den af Salsta possessionater hållna skolan numera komme att öfverflyttas till Wattholma bruk i Lena socken, men att barn i från Tensta egde rätt att därstädes njuta undervisning. Denna underrättelse mottogs af socknemännen, säger protokollet, med häpnad. De anförde besvär öfver beslutet, men då de ej kunde frikännas för visad försumlighet, gick detta i verkställighet och skolan flyttades år 1783 till det $\frac{1}{2}$ mil därifrån belägna bruket, som äfven lydde under Salsta. Från denna tid leder den egentliga skolundervisningen i Lena församling sitt upphof.

5. Henrik Widman (1783—1798).

Ännu finnes i behåll

MATRIKEL

för Wattholma Schole från 1783 22 Maji Til närvarande tid. Början af denna bok är prydligt skriven med s. k. tysk stil.

Här meddelas ett litet prof på den tidens skolbokföring.

	Åldern eller Födelseår.	1 Classen ABC Bok och Innani.	2 Classen Luth. Cath. utantill.	3 Classen Spörmålen.	4 Classen Skrifver	Afsked då de slutade.
Namn						
Föräldrar.	1775	1783	1783	1784	1783	1784
Hemvist.		d. 29 Sept.	d. 24 Dec.	d. 12 Jan.	d. 12 Aug.	d. 17 Juni

Häraf synes att skolan var indelad i 4 klasser, ej års- utan läseklasser. Den första läste i a b c boken, den andra katekesen, den tredje bihanget till katekesen, såsom »Spörmålen», böner m. m. allt utantill. De som undervisades i skrifning, ansågos höra till fjärde klassen. I detta ämne undervisades högst få. Af de första 20 från skolan »afskedade» barn är om 7 antecknad att de skrifvit, förmodligen endast alfabetet. I medeltal användes 2 år för genomgående af två klasser, dock finnas exempel på barn som genomgått alla klasserna på ett år. Ungefärliga medelåldern vid »afskedet» var 11 år.

Examen hölls två gånger om året, på sommaren och vid jultiden. Närvarande voro, förutom några af barnens föräldrar, prästen och någon af bruksbefälet. Examensprotokollen fördes af prästen, hvarvid såväl klander som beröm förekom. År 1792 d. 28 juni anmärker pastor att »alla barnem befunnos fått riktiga grunder i stafningen och innanläsningen, men allt för få gjort de framsteg i utanläsningen, som svara emot den använda tiden, hvarföre såväl Scholemästaren och Föräldrarna påmintes om deras åliggande ansvar» o. s. v. Vid en annan examen »anmodades Scholemästaren att hädanefter öfva de mera försigkomna med små förståndsfrågor, på det barnen må få något begrep om hvad de läsa, hvilket nu saknades».

Vid examen 1795 anmärkte pastor med »särdeles förnøjelse att bland de fyra som utskrefvos kunde tvenne flickor till större delen Hustafan och Ath. Symbolum, Spörmålen bakuti Svebelii Förkl. De uppmuntrades att tillöka en så nyttig läsning med Bibliska Språken.» — Berömmet gjorde verkan. År 1796 nämndes till »Scholemästarens beröm att 5 barn 8—9 år gamla icke allenast läste Catechesen med förklaringen deröfver ganska färdigt utan ock Hus-Taflan, Ath. Symbolum och den så kallade Spörmålen, samt gjort en början med Bibliska Språkens lärande utantill.» En hade börjat med »Prosten Forsswalls Frågbok utantill.»*)

Här nedan meddelas afskrift af en varning till en skolmästare i slutet af 1700 talet. Aktstycket är af dåvarande pastor inskrifvet i skolmatrikeln.

»År 1796 d. 10 November, efter förrut anförda besvär öfver Scholemästaren, såsom den der, i stället för att läsa sysselsätter barnen med hvarjehanda små hussysslor, inställte sig underteknad Pastor i Wattholma Scholehus kl. 2 em. tillika

*) Mag. A. Forssvall, kyrkoherde i Tensta 1786, i Ofvanåker 1786. Denna hans Frågbok var förmodligen en handskrifven samling af s. k. förståndsfrågor och svar att begagna till katekesen. Äldre präster berättas ofta hafva använt dyl. egentillverkade hjälpredor, hvilka deras nattvardsbarn måste ordagrant inlära. Lämplig läsning för 8-åringar!

med Bruks Inspektoren Anders Lindgren för att underrätta sig om sanningen häraf, hvaraf på kallelse sig infunno Befallningsmannen Kolm, Mäster Svennen Sandberg och Skomakaren Grandin, sammanstämmade alla tre deruti, att de sett barnen vara med hvarjehanda sysselsatta inom och utom hus samt granris hämtande ifrån skogen i kall vinter, blöt snö och mycken orenlighet. Scholemästaren Widman tillfrågades om han kändes vid sådant, och svarade att väl sådant någon gång vore händt, utan att dermed vilja hindra dem i deras läsningar, utan fast mera muntra dem och göra dem sedan desto flitigare. Men som allt detta strider mot den vid detta Werk utfärdade Instruction, hvilken ingen kan ändra utan den höga Stiftarens själf; så förmantes Scholemästaren att hädanefter icke betunga Barnen med något slags arbete, det vare tyngre eller lättare, utom granris hämtande den vackrare tiden på året, hvilket likväl icke af de små barnen må hackas som dervid lätteligen kunna skada sig. Till undvikande af vidare klagomål, misstankar och olägenhet i denna delen lofvade Scholemästaren att allt det ofvannämnda sorgfälligt undvika. Wattholma ut supra.

»Anders Wendgren.»

Så lyder varningen. Nedanför denna i samma bok har skolmästaren skrivit ett slags protest eller reservation af följande lydelse.

»N. B. Af dessa tre klagande har endast en af dem en Gosse i Scholan de andra har ingen; och är Skomakaren Grandin Barnlös, och voro samtelige Barnen rätt missnöjde med Granris-ändringen, ingen eller som kunde säga sig färlit illa härvid.»

6. Elias Norbäck (1804—1809).

Efter Widman mottog Winge Wattholma skola. Om honom är intet ett säga.

Om E. Norbäck, som 1804 öfvertog skolan säga de gamla: »Gammel Norbäcken, han skötte sin skola illa, han satt mest i skolan och kardade och spann ull och lät barnen lefva hur som helst.» Att detta deras omdöme är i allmänhet riktigt framgår af följande:

»Scholemästaren föreställdes på det ömmaste sin sysla redeligen uträtta, upmuntra och berömma de flitiga utaf sina Disciplar, men alfvarsamt behandla de late tröge och vårdslöse.» Examensprotokoll 1807.

»Tillsades på gifven anledning föräldrarna, att därest de hade något att påminna emot Scholemästarens undervisning

och flit med barnen sådant borde skje antingen hos Prästerskapet eller Herr Bruks-Direkteuren Lindgren, hvilka äga att pröfva huruvida felet ligger hos Scholemästaren eller hos föräldrarna till några utaf de sednares otidiga och kanske ogrundade utlåtelse, hvarmed den förra stundom emot all förmodan blifvit öfverfallen och förmanades på det ömmaste huru högst angeläget det är att föräldrar och Schole Mästaren böra vara eniga.» Examensprotokoll 1806.

7. Skolexamen i Wattholma i början af 1800 talet.

Examen hölls två gånger om året, den ena i juli eller augusti månader, den andra fram mot jul. Dessa dagar voro svåra för såväl lärare som barn, isynnerhet för de senare, hvilka då skulle till alla delar, hvar och en för sig, visa hvad de kunde. Det, som af barnen vid sådana tillfällen presterades, ansågs utgöra den kuranta behållningen af barnens skolgång, en åsikt som vår tid mer frånträdt.

Då såsom i våra dagar fäjades och skurades skolrummet, och golvet beströddes med finhackadt granris. På sommaren användes dock löf och friska blad af s. k. älggräs (Spirea Ulmaria). Barnen infunno sig i sina bästa kläder med alla sina skolböcker. Närvarande voro kyrkoherden eller komministern, någon af brukets förmän samt några af barnens föräldrar.

»Acten begyntes med bön och sång efter vanligheten, hvarefter skedde upprop.» Därefter höll pastor ett kort bevekelse-Tahl till ungdomen, hvarefter han själf examinerade barnen och begynte då med första klassen eller de, som läste i a b c bok. Därvid fick barnet »halfstafva» eller »helstafva» allt efter förmåga samt läsa innantill i sin bok. De flästa läste äfven a b c boken utantill. Äfven fingo de läsa innantill i lilla katekesen.

För hvarje barn inskref examinerator i examensprotokollet hvad och huru mycket det lärt, jämte ett betyg öfver de ådagalagda kunskaperna. På liknande sätt pröfvades alla barnen efter hvarandra i samma klass, hvarefter man öfvergiök till nästa.

Exempel på betyg:

»Anna Cajsa Kullberg helstafvar bra, innanläsning rent och det mästa af A. B. C. Boken utan, men Lilla Catechesen klent.» Examensprotokoll 1808.

»Maria Christina känner orden säkert uti A. B. C. Boken samt stafvar och lägger tillhopa någorlunda.»

Äfven gjordes anmärkningar öfver barnens skolgång.

»Pehr i Brunna var frånvarande och anmäldes af Dess Far-Fader att det var utaf lättja och vårdslöshet.» 1807.

En annan gosse »har ej bevistat densamma mer än inskrifningsdagen d. 23 Majj hvilket förmodligen är till största delen Fadrens fel, dessutom känd för vårdslös uti barnupfostran som torde komma af en tryckande fattigdom, men tyvärr! till det mästa utaf nästan ingen omtanka för sina Barns andeliga och eviga väl.» 1802.

Anders. »Uppå angifvelse emot honom, att han varit mäst hela Termin frånvarande och endast vid slutet begagnat sig af undervisningen, efterfrågades ordsaken och föregafs att han utaf unge Torparen Jan Ersson, hos hvilken han är vistande, blifvit hållen till andra gjöromåhls bestridande såsom tröskning m. m. och beslöts att bemålte Jan Ersson skulle alfvarligen tillsägas det han ej skulle hädanefter vara denne Gosse till hinder vid undervisningen uti sina Christendomsstycken, utan fast mer på allt sätt befördra.» 1804.

Af betyg i flit och uppförande, som ofta men ej alltid utsattes, meddelas ett par exempel.

»Gjordt sig känd för flit och beskjedlighet hvarföre henne ock vid detta tillfället lämnades ett välförtjent beröm.»

»Har varit flitig och beskjedelig och uppmuntrades till att äfven hädanefter göra sig kjänd på en så fördelagtig sida o. s. v.

Den andra klassen, som borde kunna läsa rent innantill och större delen af katekesen utantill, behandlades på samma grundliga sätt som den första.

»Eva Cajsa läser innantill bra och utantill sade hon sig kunna hela Stora Catechesen, men uppgiften misslyckades och förmanades hon alfvarsamt till att hädanefter bruka mera flit och åhåga vid överläsningen af sina Christendomsstycken.»

Af tredje klassen fordrades dessutom Hustafan, Botpsalmerna och om möjligt äfven »Symbolum» och språken.

»Charlotta Christina kan berömligt begge Catecheserna, Hustafan, Bot Psalmerna och större delen af språken.»

Fjärde klassen, som alltid var särdeles fåtalig och oftast saknades, lärde dessutom skrifva och räkna.

»Anders Gustaf kan begge Catecheserna bra och Hustafan, samt skrifver och kan Tabula Multiplicationis någorlunda. (Egentlig räkning förekom dock ej.)

Examen, som pågick hela dagen, afslutades af pastor med ett »Beveketsetahl», hvaraf första delen vanligen utgjordes af åtskilliga anmärkningar eller önskningsmål. Vid sommar-examen 1806 »Upmuntrades Barnen att Läsa Latinsk Stil och utsattes et praemium af 8 Skilling Riksgäld för den som bäst

kunde Tabula Multiplicationis». Vid julexamen s. å. frågade pastor härom, då »svarade Scholemästaren att ej någon sådan vore, hvarföre ej för denna gången någon belöning kunde utdelas utan förmanades de äldre utaf Barnen att sig härom till en annan gång vinlägga, helst sådant uti en framtid kunde lända dem till mycket gagn och nytta». År 1808. »Vid efterfrågan om någon utaf Schole Barnen hade bokstafveligen öfvat sig uti Latinska Characterers kännande samt i Tabula Multiplicationis, så var ingen som till det förra sig angaf, men till den sednare anmälte sig Gustaf Kolm, som ock tämmeligen besvarade de frågor, hvilka blefvo honom därutinnan gjorda».

»På till frågan om dessa Barnen under Terminen varit flitige? Svarade Schole Mästaren sig ej hafva några synnerliga klagomål på någon af dem att anmäla.»

»Scholemästaren betackades för sin oförtrutna flit under Terminen. Ungdomen förmanades till Gudsfruktan och dygd och en beskjedelig vandel», samt att »fortfara i beflitandet om nyttiga Kunskaper och Goda Seder, af vördnad för det Högsta väsendet, af tacksamhet och erkänsla mot denna Inrättningens Høge stiftare och till hugnad och sällhet för sig sjelfva och anhöriga» o. s. v.

Slutligen utdelades premier till värde af 8 skilling, 4 skilling och 2 skilling banko kpmt. Somliga af barnen fingo katekeser eller andra gudliga böcker.

»Acten slöts med Fader vår och välsignelsen.» —

Sådan var i allmänhet gången af en examen härstädes under århundradets första tiotal. Förhandlingarna karaktäriseras af två egenskaper nämligen en till ytterlighet gående grundlighet, som var genomgående i allt, samt af en stor barnslighet eller naivitet.

Denna skildring är till allra största delen hämtad ur några gamla examensprotokoll, som jag en gång hittade i en skräpvrå i Lena kyrka. —

8. Om folkminnet i dess förhållande till skolan.

Det är förvånande, huru långt tillbaka folkminnet sträcker sig. Då jag började tala vid de gamla om forna tiders skol-förhållanden fann jag till min förvåning att de mycket väl hade reda på alla skolmästare som sedan 1783 innehaft härvarande befattning. Till och med Vidman som skötte skolan på 1700 talet omtalas af de gamla. En af dennes lärjungar från 1700 talet lefde ännu för få år sedan 97 år gammal. Olyckligtvis hade då ej ännu uppropet om insamlande af skolhistoriska

minnen blifvit utfärdadt, så att jag aldrig kom att tala därom med denna person, hvilken lär haft otroligt väl reda på äldre tiders förhållanden och ett utomordentligt godt minne. Det nämnda uppropet kom i sista stund. Några år till — och mycket skulle då tillika med de hänsofna åldriga hafva varit begravet. De äldsta muntliga uppgifterna jag erhållit, har jag således mottagit ur andra hand, hvarför de sparsamt anföras.

Jag anser det vara ett ganska anmärkningsvärdt förhållande att folkminnet om skollärarne härstädes sträcker sig minst ett fjärdedels sekel längre tillbaka i tiden än om prästerna. Den äldsta präst de gamla minnas hitkom år 1820, någon förut känna de ej till. Till och med »ajunterna», som de gamla kalla skolvikarierna, minnas de för öfver 70 år tillbaka.

Orsaken till detta egendomliga förhållande skulle väl kunna sökas i den omständigheten att minnet af den fruktansvärda buse med karbasen i hand, som fått benämningen skolmästare, outplånligt fäst sig i barnets själ och där förblifvit.

En annan egendomlighet må här anföras. Läraren härstädes har af ålder af folket kallats hvarken för skolmästare, skollärare eller dylikt utan kort och godt »Herrn». Och detta icke såsom ett honom tillhörande tilltalsord, utan såsom hans titel vid samtal man och man emellan. Om det fanns aldrig så många »herrar» på platsen, så var det ändå ej mer än en som var den riktiga »Herrn» nämligen skolmästaren. Denna titel användes ännu någon gång af de gamla. En slutledning skulle möjligen kunna dragas häraf nämligen att de gamla lärarnes sociala ställning härstädes ej varit af så usel beskaffenhet som t. ex. de skånska »herarnas», som voro ungefär samtida.

Från det andra årtiondet af 1800 talet (1810—1820) finnas ännu rätt många f. d. skolbarn, af hvilka jag fått många upplysningar angående deras skoltid. Af dessa komma åtskilliga att meddelas.

9. Joh. Petter Florén (1809—1822).

Om de tre första skolmästare som innehaft befattningen härstädes känner man intet angående deras förutvarande. Om den fjärde i ordningen, Floréns, tillsättning berättas följande.

På Salsta bodde omkring 1809 grefve Brahe. Han hade en betjent eller ett slags hofmästare, som hette Florén. Denne var gift och välsignad med en talrik barnskara. Vare sig af den orsaken eller att grefven ville bereda sin tjänare en lämplig reträttplats på hans ålderdom, sedan hans rygg stelnat, alltnog tillbjöds honom denna befattning. Grefven yttrade: »Hör du, Florén, du har så många barn, skulle du inte vilja

bli skolmästare i Wattholma? Du får så eller så stor lön.» Jo, det ville hofmästaren. Och att han ju var kompetent därom var icke tu tal. Så utbytte år 1809 Joh. Petter Florén Salsta slotts praktvåningar mot den trånga skolstugan vid Wattholma.

Hur det förhöll sig med Hofmästaren-Skolmästarens kunskaper för öfrigt känner jag ej, men nog synes han i skrifning och stafning hafva varit betydligt underlägsen sina föregångare åtminstone de första åren. Han förde matrikeln på ett helt annat sätt än de föregående. Här följa några prof på de originella betyg han gaf:

»Fredric Östlund innan klent, men kunde Lilla Cate = väl utan — 8 = år gammal i W: B: —» En annan »kjände orden och helstafva.»

»Dagsverks K: Mats = Son Mats innan någorlunda behöfver ännu något utantill 11 år — i W: B:» —

»Petter Anton 10 — år — läser lilla och Stora Cate: Hustallan Atanasi Symbolom Lantingsk styl. Börgad skrif =.» —

»Paulus (också Polelus) 10 år i W: B: Lilla och Stora Cath. Perm från Pärn Färmt Språken läser Latinsk Styl Multiplication Skrifver feck stora Premjum.»

En annan »kunde Catechesen utan icke alldeles väl.»

En annan »kunde Innan Så der.»

Flitbetyg: »Har på Long tid ej Varit i Scholan.»

En annan »har varit ännu längre Borta.»

»Hans har ganska beskedligt bevistadt Scholan.»

Läroämnen såsom förut. Undervisning i räkning förekom först under hans tid. År 1815 hade två gossar lärt »Addera någl. äfven Subtrahera Multiplicera och Divid men Semre.» —

Det är en ganska anmärkningsvärd omständighet att, när man frågar äldre personer om hur det gick till i skolan i deras barndom, man alltid får underrättelse om hur mycket stryk utdelades. »Det var en sträng strafflag på den tiden,» sade till mig en af Floréns f. d. lärjungar, då jag sporde honom om hans skoltid. Florén, som lärde sina lärjungar att så »färmt» läsa katekesen, var själf ganska färm i att använda karbasen. Denna beryktade karbas, som intager främsta rummet i de gamlas skolminnen och som var skolans enda undervisningsmateriel, förtjänar ett eget kapitel. Den var i skolmästarens hand lika som feens trollspö. Det var icke nog med att lättja, olydnad och alla andra oarter skulle försvinna vid hans tangerande af barnets kropp, utan den var därjämte det hufvudsakligaste medel att implanta alla möjliga dygder i den stackars blårandiga kroppens själ.

Karbasen i fråga var konstnärligt hopflätad af läderremmar till ungefär ett ordinärt spanskrörs tjocklek. Trots det flitiga användandet motstod den all nötning. Den blef allt blankare.

Efter middagarna »sedan gubben tagit en tre, fyra» och därpå en liten till och så sömnig och olustig inträdd i skolan, behöfdes ej stor anledning förrän gubben och hans kära karbas dansade kring i »färn» takt.

Gossarne, som då gingo i skolan, voro ganska ledsna öfver detta förhållande och uppgjorde många planer. Man beslöt att försöka ett attentat mot den fruktade karbasen. En af skolmästarens söner hade kommit öfver en flaska skedvatten, och nu beslöt gossarne tillämpa denna vätskas förträffliga egenskaper på karbasen. Denna indränktes grundligt med skedvatten. I ett hörn af salen stod en dalkarlsklocka och i dennas fodral inkastades plågoreskapet. Knappt var detta gjordt förrän gubben inkom och genast fann att karbasen behöfde användas. Han sökte och sökte men förgäfvades. Gossarne gingo t. o. m. så långt i tillmötesgående att äfven de mangrant letade. Man anmärkte att gubben var ledsn och slö följande dagar. Slutligen en dag då han sysslade med klockan, återfann han till sin stora glädje sin medhjälpare. Knappt hade han fått den i handen förrän han, såsom fordom Tor, kände sin kraft fördubblad. Min vid första slagen flög karbasen i tusen bitar. Och gossarne sågo mycket glada ut.

Men »skrattar bäst, som skrattar sist». Guben lät sig ej förbluffa. Han tog en raffinerad hämd. För hvarje gång en afstraffning skulle ske, måste delinkventen gå ut till en s. k. färrishög, d. v. s. de torra kvistarna af uppstilladt löf och där åt sig utsöka ett lämpligt spö. Käppen undergick sedan inne en grundlig undersökning, och fann skolmästaren den vara för svag måste en ny genast anskaffas till dess gubben vardt nöjd. Då företogs exekutionen. Så berätta de gamla om Floréns karbas.

Innan vi betrakta det egentliga skolarbetet, skola vi först taga skolrummet i betraktande. Det var tämligen stort, men däremot ganska lågt. Det upplystes af tre låga men breda fönster med många små, blyinfattade rutor. Vid ena väggen stod en ofantlig kakelugn af tegel, hvitrappad, en icke liten lyx på en tid då öppna spisar eljest öfverallt voro i bruk. Kring väggarna funnos flyttbara säten eller bänkar och inne uti denna fyrkant ännu ett par rader sådana. På den öfriga fria platsen stod ett svart måladt fällbord med vanligen uppslagna skifvor. Vid detta bord nära kakelugnen stod en stol, hvarpå »Herrn» skulle sitta. På bordet framför stolen hade den oumbärliga »karbasen» sin plats. Vidare funnos ett medikamentskåp, — skolmästaren utdelade nämligen behöflig medicin till folket, — en dalkarlsklocka och en hylla för böcker och skriftaflor. Detta utgjorde möbleringen.

Skolarbetet började ganska tidigt på morgonen, om sommaren vid 7 tiden, men den öfriga tiden på året så snart det blifvit ljus. Men som barnen infunno sig en god stund före, var det vanligen mörkt då de kommo. Var det kall väderlek hade skolmästarens piga eller något af barnen tändt en väldig brasa i kakelugnen. Men dessförrinnan hade det af barnen, som var i tur, afdammat möblerna samt utstrött på golfvet en skäppa finhackadt granris. För hvarje morgon ströddes nämligen friskt doftande granris på golfvet. Detta var en skyldighet som gick i tur och ordning och som aldrig fick försummas, vädret måtte för övrigt vara hur svårt som helst. Barnen voro ålagda att själfva anskaffa och hacka granriset, »en skäppa full», men fingo ofta hjälp därmed af äldre. Emellertid rådde ett bedöfvande larm i rummet. Barnen sökte, under det de läste på sina läxor, öfverrösta hvarandra: en utstötte med full hals enstaka, entoniga ljud ur en a b c bok, en annan arbetade i »stora katekesen», en tredje rabblade med gällt ljud upp »Symbolom», en fjärde »tabulan», en femte en psalm o. s. v.

Plötsligt tystnar ljudet. I den öppnade dörren synes Floréns, »Herrns», långa och utomordentligt magra gestalt, iklädd en lång, svart, ända upp till halsen hopknäppt rock. »Herrn» sätter sig i sin stol. På ett gifvet tecken resa sig alla och uppstämma: »Min gärning nådigt skåda.» Efter sången falla barnen under starkt buller på knä på golfvet med sina hufvud hvilande på sätana, och nu läses af ett af barnen, som förut gått fram till bordet, utantill en morgonbön ur katekesen samt Fader vår och välsignelsen. Efter amen resa sig barnen åter. Därefter sker upprop.

Nu skola läxorna höras. Detta går så till att ett barn i sänder träder fram till bordet. Läraren frågar ur boken och barnet rabblar hastigt upp stycket. Har barnet kunnat sin läxa, pekar läraren ett helt litet stycke fram i boken och säger »tag dit!» Därefter går lärjungen till sin plats för att inlära sin nya läxa. Så förfäres med den ena efter den andra tills ändtligen middagsloftet är inne. Under denna tid hafva de mest försigkomna barnen hunnit läsa upp tolf (12) läxor. De elfva första hafva varit ganska korta, men den tolfte läxan utgör summan af de elfva, hvilka nämligen sammanslagits till en repetitionsläxa. Tiden är således icke förspild. Ett eller två »bud» i stora katekesen äro nu inlända.

Men man må ej tro att »Herrn» hela tiden suttit stilla på sin stol. Här är en som för andra gången fått bakläxa. Fram med karbasen! Där sitter en pojke som tröttnat läsa, han är lat. Upp med honom på bänken! Där åter en tredje som med långtande blickar ser ut genom fönstret. (Hvad han tänker

förstå vi.) »Bort med dig till skamvrån» (bredvid kakelugnen). — Lata och okynniga barn! — Det är nära middagen. En gosse har en lång stund sett mycket olycklig ut. Slutligen går han med korta egendomliga steg fram till läraren och säger något, hvarpå han skyndar ut. Den stackaren har ju setat inne sedan klockan 8 på morgonen.

Ändtligen efter långa timmar är middagslofvet inne. Matsäckarna, som stått i fönsterna plundras, hvarest barnen rusa ut på gårdsplanen, hvars gränser ingen med matsäck försedd vid äfventyr af svår påföljd får öfverskrida. De som bo i närheten gå under tiden hem.

Efter ungefär två timmars rast begynner eftermiddagsarbetet. Är det en fredag företages nu en s. k. nagelmönstring. Denna tillgår på följande sätt. Sedan barnen uppställt sig i rad, granskar läraren hvarje barns händer i synnerhet naglarna om de äro klippta och putsade samt rena. I motsatt fall utdelas genast aga med en medhaft linjal, hvarvid fingerspetsarna ganska hårdt få sitta emellan.

Några af barnen taga nu fram sina psalmböcker, ställa sig omkring fällbordet och läsa psalmer. Tio sådana läsas hvarje dag, tills alla psalmerna i psalmboken äro genomgångna. Då börjas på nytt igen.

Sedan de tio psalmerna äro lästa framkomma andra barn, som skola undervisas i skrifning. Några skriva på papper, de flästa på griffeltafla. (S. k. sandbänk har här aldrig förekommit.) Skriftböckerna äro förfärdigade af läraren, och bruket släpper till papper. Sedan pennorna formerats af läraren och för hvarje barn framsatts en sanddosa, skrives i hvarje bok af läraren en bokstaf eller ett ord, som lärjungarna sedan skola söka skriva. Sedan skrifningen slutat, läggas böcker, taflor och sanddosor på hyllan. Läxläsningen bedrivs fortfarande af öfriga barn jämte upphörandet af läxorna. Efter skrifningen få några af gossarna ställa sig kring bordet för att räkna på sina griffeltaflor, men de äro helt få. (Läsning, skrifning och räkning vid bordet utföras af barnen stående.)

Så fortgår arbetet till skymningen inträder, då det avslutas med bön på samma sätt som på morgonen. Sist sjunges: »Hvad jag i dag har syndat.» Sedan de öfriga barnen aftågat, stanna tvenne kvar för att rengöra skolrummet.

Så ungefär tedde sig skolarbetet i härvarande skola under andra årtiondet af 1800 talet. Denna skildring är upptecknad efter muntliga berättelser af flera af Floréns f. d. lärjungar, af hvilka åtskilliga ännu lefva. Den äldste af dem är född 1807.

10. Anders Upling (1822—1859).

Mot slutet af sin lefnad förföll Florén alltmer i drycken-skap och elände. Större delen af hans inkomster åttingo för att tillfredsställa hans begär. Det berättas att han t. o. m. tagit sin hustrus ringar och sålt för att få pengar till brännvin. Skolan skötte han genom »ajunter». Slutligen sköt han sig själf med en lånad pistol utanför dörren till skolrummet.

Dåvarande »ajunt» hette A. Upling, klockarson från Åkerby i Uppland. Han var en helt ung man, knappt 20 år gammal, då han år 1822 antogs till lärare härstädes. Upling måtte hafva varit en ovanligt duglig och drifvande man, att döma af det utomordentliga beröm folket ännu slösar på honom, samt de vackra offentliga vitsord han och hans skola så många gånger fingo mottaga. Säkert är att Wattholma skola ännu ej haft hans like i sin lärarerad. Hans mest framstående egenskaper voro en för sin tid grundlig, möjligen själförfärdad, lärdom parad med ett lefvande intresse för skolarbetet och en okuflig seghet och energi. Dessutom egde han en ovanligt vacker handstil, musikalisk begåfning, erfarenhet i förekommande praktiska värf, hvilken mycket togs i anspråk, samt ett behagligt och vinnande sätt, hvilket gjorde honom till allas vän. Det är ju möjligt att nu nämnda detaljer icke äga något intresse för utom orten boende personer, men jag anför dem dock för att visa att bland 1820 talets »olärde» skolmästare funnos män som i mångt och mycket skulle kunna uthärda jämförelse med representanterna för vår tids folkbildning.

Men äfven han ägde ett stort fel, som dock kanske mer får skrivas på tidsandans än hans egen räkning, nämligen en ända till grymhet gränsande hårdhet i utöfningen af skoltukten. Därom längre fram.

Undervisningsämnen voro åtminstone till en början de samma som förut, men det som inlärdes, lärdes fort och väl efter den tidens sätt att se saken. Upling egde en märkvärdig förmåga att få fart i barnens läsning, äfven med de sämst begåfvade. Hans intresse öfvergick på barnen, men där ej annat hjälpte brukades flitigt rottingen. De flitiga fingo ofta belöning i form af en blank 24 skilling ur hans egen ficka. Detta var den största utmärkelse barnen kunde tänka sig, men så åstadkommes ock förvånande resultat i läsning och utläsning.

Ett ämne, som dittills legat rätt mycket nere, men som han dref särdeles långt, var räkning. Division hade varit »skolans lärdomshöjd» i räkning och det endast för ett försvinnande fåtal. Men redan i förra hälften af 1820 talet funnos barn, som icke blott räknade »simpla tal» utan äfven »sorter», vanliga bråk, regula de tri, intresseräkning och t. o. m. »Bolag». I detta ämne

gjordes en väsentlig skillnad mellan gossar och flickor. Under tioårsperioden 1822—1832 hade blott tre flickor åtnjutit någon liten undervisning i räkning, då däremot minst halfva antalet af i skolan undervisade gossar däri kommit mer eller mindre långt. Detta ämne var ock så godt som valfritt.

Ett annat öfningsämne införde Upling snart i sin skola nämligen »koralsjungning». Sådan öfvades tvenne timmar i veckan. En »svart tafla» anskaffades och på den uppskrefs tonskalan med siffror i en lodrätt stående rad. Så öfvades tonträffning. (I sammanhang härmed bör kanske nämnas att Upling tillika var organist i församlingen.)

Af de många skriftliga vitsord denne lärare fick mottaga må här ett af de många anföras.

»Uti ofvanskrefne dag hållen Halfårs Examen hvilken äfven hedrades med Högvälborna Fru Grefvinnan Brahes, född Koskull högtförmäma närvaro tillika med dess Herr Broder Friherre Carl Koskull; blef så befunnit, som om hvardera förut antecknad finnes, hvarigenom Lärarens skicklighet och bemödande, i Barnens berömligen gjorda framsteg, blifvit ånyo ådagalagdt, hvilket af undertecknade härmed betygas.» Wattholma 15 Juli 1833. (Underskrifter.)

Bland andra högförmäma personer, som närvaro vid examina må nämnas: A. Brahe, Fr. Piper, Aurore Piper född Brahe, Ebba Gyldenstolpe född Brahe, Israel Hvasser (Uppsala-professorn) m. fl.

Lärarölönen vid Wattholma skola år 1823 var följande: Fria husrum, tre rum och kök, 15 Tunnor spannmål, hälften råg, hälften korn, $\frac{1}{2}$ Tunna hvet, $\frac{1}{2}$ Tunna ärter, 8 sommarlass hö, 4 tjog halm, 16 lass ved*) samt krydd och källand. Enligt officiel uppgift till Konsistorie Notarie J. O. Vinbom. Därjemte disponerade läraren såsom betesmark för hans kreatur en särskild beteshage, den ännu s. k. klockarhagen.

I skolmatrikeln står 1829 antecknad om en gosse vid namn Johan: »mindre vetande». Inga kunskapsbetyg finnas för honom utsatta. Om denne gosses skolgång berätta de gamla följande.

Han kom i skolan vid $7\frac{1}{2}$ års ålder. Ingenting kunde han vid sitt inträde i skolan. Hans föräldrar hade ej ens, såsom på den tiden var brukligt, kunnat lära honom bokstäfverna. Visserligen egde läraren en utomordentligt stor förmåga att »lära barn läsa», men till och med hans skicklighet kom här till korta. Trots det flitigaste användande af dåtidens universal-medel, stryk, kunde gossen ej bibringas mer kunskap än att han lärde känna bokstäfverna. Han hade ock lärt sig »Fader

*) Den år 1885 tillträdande läraren ansågs böra nöja sig med 8 lass ved.

vår» utantill. Innantill kunde han ej läsa det. Han gick i skolan rätt många år och lärde därunder grundligt känna dåtidens skolaga, ty han säges hafva lätt styrk hvarje dag. Hur skulle man nu bära sig åt? Icke ginge det an att gossen såsom »hedning» släpptes från skolan. Han borde ju åtminstone kunna tillä katekesen utantill.

Skolans målsmän öfverlade nu om detta ärende, och hur man rådplägade trodde man sig slutligen hafva funnit icke blott orsaken till missförhållandet utan ock botemedlet. Då orsaken till gossens okunnighet ej kunde vara annan än lättja och häglöshet, beslöts att han tvenne gånger i veckan skulle infinna sig på brukskontoret för att där erhålla extra uppmuntran i form af — stryk förutom det som dagligen bestods i skolan. Detta ohyggliga beslut gick äfven i verkställighet, men huruvida man nu lyckades slå »hedningen» ur honom är obekant. Denne person dog för omkring fyra år sedan, »tokig».

En af de gamla män, som berättat detta, påstod dock att det lär hafva funnits ett annat bättre medel, men som dock lämnades oförsökt. Man borde nämligen hafva lockat honom till kunskapens inhämtande med — snus. Han tyckte mycket om sådant. Gossen, som vanligen kallades »Jan», vardt ryktbar för sitt sätt att läsa »Fader vår». Det var endast genom snus man kunde förmå honom därtill. Sedan man lofvat honom sådant, gjorde han sig redo att läsa. Han lär hafva sett faslig ut i sådana ögonblick. Ögonen rullade, läpparna försattes i en häftig rörelse liksom för att taga fart, och slutligen kommo orden som en fors utan ringaste andhemtning eller uppehåll till amen. Då återtog ansiktet sitt vanliga uttryck, och förnöjd mottog den olycklige sin belöning.

Ett annat exempel på den tidens hårda skolaga må anföras. En gosse handterade en gång en yxa så vårdslöst, att han tappade henne, hvarvid hon kom att falla på en närstående gosses tå, hvilken klöfs itu. Båda gossarne voro dagen därpå i skolan. På lärarens fråga till den ena gossen hvarför han gick så illa, omtalade denne förloppet vid tilldragelsen. Nu erhöill den af gossarne, som varit den ofrivilliga orsaken till denna olycka, en så fruktansvärd afstraffning i skolan att han ej på flera dagar kunde sitta, utan måste ligga till sängs. Men så stort var lärarens anseende att saken fick opåttalt passera. Ötliga dylika fall skulle kunna anföras.

Att de då för tiden utan tilltal kunde förekomma berodde väl af följande två orsaker. Den första var att den s. k. husagan då allmänt användes, så att ett dylikt förfarande väckte föga uppseende och ansågs alldeles riktigt, den andra bestod däri att läraren i folkets ögon egde större auktoritet än nu åtminstone

i skolfrågor. Nu är han skollärare, men då var han skolmästare. En dylik hård aga är ju obehöflig, men det vore ej heller rådligt för en lärare att försöka utöfva sådan.

11. Tidsföljd hvori läroämnen eller läroböcker införts i Wattholma skola.

- 1783. A. B. C. bok, innan och utan.
- 1783. Katekes, bibel och psalmbok.
- 1783. Spörsmålen.
- 1783. Skrifning.
- 1788. Räkning. Anm. Intet barn öfvades däri.
- 1789. »Små förståndsfrågor.»
- 1795. Atanasii symbolum. Hustafan.
- 1796. Bibliska språken.
- 1797. »Prosten Forsswalls Frågbok.»
- 1806. Bibelläsning vid morgonbönen.
- 1806. Botpsalmerna.
- 1806. Latinsk stil.
- 1806. »Tabula Multiplicationis et Divisionis.»
- 1815. Religionshistoria.
- 1815. Addition, Subtraktion, Multiplikation och Division.
- 1823. Sorter, bråk, regula de tri, intresse, »bolag».
- 1830 (omkring): »Koralsjungning».
- 1848. Biblisk historia.
- 1851. Svensk historia. Lästes ej af flickorna.
- 1851. Geografi. Lästes ej af flickorna.
- 1858. Grammatik. Lästes ej af flickorna.
- 1858. Rättstafningslära. Lästes ej af flickorna.

Om Skultuna skolor 1800—1864

Av

Henrik Berglind
seminarieelev

Anm. Följande korta redogörelse har utarbetats på grundvalen av protokoller, anteckningar och räkenskaper i bruks- och kyrkoarkiven samt med ledning av muntliga berättelser. Den är utförd såsom enskilt arbete i fjärde klassen vid Uppsala folkskoleseminarium läsåret 1917—1918.

Skultuna socken. Skultuna socken sträcker sig med en längd av c:a $1\frac{3}{4}$ mil uppefter Västmanlands Svartå. Största bredden — mittför sockenkyrkan, som är belägen $\frac{1}{2}$ mil från södra sockengränsen och $1\frac{1}{2}$ mil från Västerås — uppgår till endast $\frac{3}{4}$ mil. Strax norr om kyrkan bildar Svartån tre större forsar. Dessa tillsammans med den bördiga jorden å ömse sidor av ån ha säkert bidragit till socknens bebyggande, som skedde mycket tidigt — efter de talrika fornlämningarnas ålder att döma. Vid dessa forsar ha av ålder legat kvarnar, och redan under slutet av medeltiden anlades vid den nedersta av dessa en hammarsmedja.

Skultuna bruk. År 1607 började där anläggas ett mässingsbruk efter påbud av konung Karl IX. Driften började år 1611. Till det nyanlagda bruket, som redan 1620 sysselsatte ett 40-tal arbetare, inflyttade under de närmast följande åren ytterligare ett 30-tal. På 1630-talet kom den stora walloninvasionen, som även tillförde Skultuna ett tio-tal släkter. Bruket drevs för kronans räkning ända till början av 1700-talet, då det såldes till bröderna Mathiesen.

Redan under brukets första tid upprättades därstädes en skola. I originalkällorna eller litteraturen har jag ej varit i tillfälle att efterforska dess eller andra eventuella Skultuna-skolors öden fram till 1790-talet. Senare har meddelats, att Skultuna bruks historia är under utarbetande, vadan gott hopp finnes att bruksskolans tidigare öden skildras i samband därmed.

Nybyggnad för skolan. Vid sagda tid erhöll bruksskolan en tjänligare lokal i stället för den gamla stugan, där den av ålder varit inhyst. På 1790-talet var nämligen brukspatron Adlerwald sysselsatt med en del nybyggnader. Då byggdes ett tiotal nya arbetarebostäder på det s. k. Kärrbo berg, en höjd i brukets södra del. Högst uppe på detta ligger den byggnad, som intill 1840 använts till skollokal. Helt säkert blev den uppbyggd samtidigt med de övriga, om vilka den starkt påminner i fråga om stil och inredning; endast storleken är olika.

Skolemästare Frendberg 1795—1802. I husförhörlängden 1795—1805 finnes upptagen en skolemästare C. Joh. Frendberg

vid Bruket. Han var född 1755 i Romfartuna och kom från Västerås 1795 men deltog ej i husförhör förrän 1802, enär han i egenskap av lärare var från dem befriad.

År 1796 fick han till elev en liten mörkögd 11-åring. Det var Julia Christina, dotter till den nyligen avlidne bruksinspektoren Svärdström. Hon blev sedermera mycket omtalad som Atterboms och Hammarskölds väninna och debuterade år 1818 i Poetisk kalender under pseudonymen Euphrosyne. I ett brev från 1822 har hon berättat, huru hon tillsammans med de övriga bruksbarnen erhållit undervisning i läsning, skrivning och även något räkning.

Skolemästare Landberg 1802—1806. Frendberg, som år 1804 flyttade till Munktorp, efterträddes redan år 1802 av

Bruksskolan 1795—1840.
Nuvarande utseende.

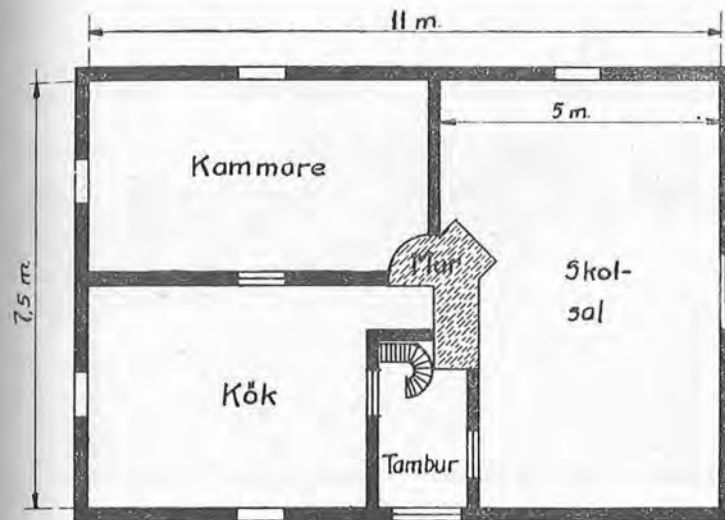
Per Olof Landberg, född 1774 i St. Skedevi församling. Om honom är antecknat, att han förstår »något» av kristendomens huvudstycken. Han var kanske ej vuxen sin uppgift och slutade efter endast fyra års tjänstgöring.

Skolemästare Anders Fredberg 1811—1848. Det tycks som om skolan stått utan lärare i några år. Först 1811 kommer Anders Fredberg från Sala, där han var född 1789. Han börjar nu ett långt, förtjänstfullt arbete i bruksskolan.

Övriga skolor. Hittills ha vi endast talat om denna. Vissa förhållanden tyda på, att undervisning bedrevs även annorstädes »i själva socknen», såsom bruksbon säger.

Flyttande skola. Det synes som om skolväsendet i socknens centrala delar varit jämförelsevis väl ordnat men i

de periferiska allt annat än tillfredsställande. På stämman den 26 sept. 1813 föreslogs nämligen och framhölls mycket starkt nödvändigheten av att upprätta en ambulatorisk barnskola för ovan nämnda delar av socknen. Förslaget antogs, som det betecknande heter i protokollet, »med nöiaktigt bifall», sedan underrättelse lämnats, att lämplig lärare funnes att tillgå. Denne var avskedade soldaten Lars Örn, enligt kyrkboken utrustad med »endast en arm och ett träben, kan väl läsa och även något skriva». Han var villig att åtaga sig skolköllningen mot en tunna råg och en tunna korn årligen. Vid justeringen och stämman den 21 s. å. upprevs dock beslutet, att »2 t:r säd

Plan av Bruksskolan i Skultuna fr. omkr. 1795 till 1840.
Skala 1 : 100

skall utgå till den ambulatoriske skolemästaren för allmogens barn». Orsaken hertill var måhända brist på intresse eller ock 1812—1813 års missväxt. Trots detta bedrev Örn undervisning i byarna i socknens södra och västra delar. På 1820-talet stakade han omkring med sin krycka, sitt träben och sin matstikka från den ena gården till den andra. Han fortlever ännu i folkets minne. Kanske början av hans verksamhet får sättas i samband med det ovan citerade stämmobeslutet, medan hans avlöning torde ha bestritts på frivillighetens väg. Tänkas kan även, att han börjat långt förut, men att man genom detta förslag sökte få socknen i sin helhet att ikläda sig ansvaret för hans avlöning.

Kyrkskolan. Klockaren tjänstgjorde även här såsom barnalärare. Detta framgår bl. a. av kyrkostämmoprotokoll 1824. Klockaretjänsten var ledigförklarad och två sökande anmällda. Om den ena av dessa, Gustav Hiller, som tillhörde den gamla klockaresläkten, yttrades den 25 jan., att han var ung, hade ådagalagt ett beskedligt uppförande och tycktes vara bäst skickad »att i likhet med sin fader barnundervisningen förestå».

Åter förgå några år, under vilka protokollen ej ha något att berätta i skolärenden.

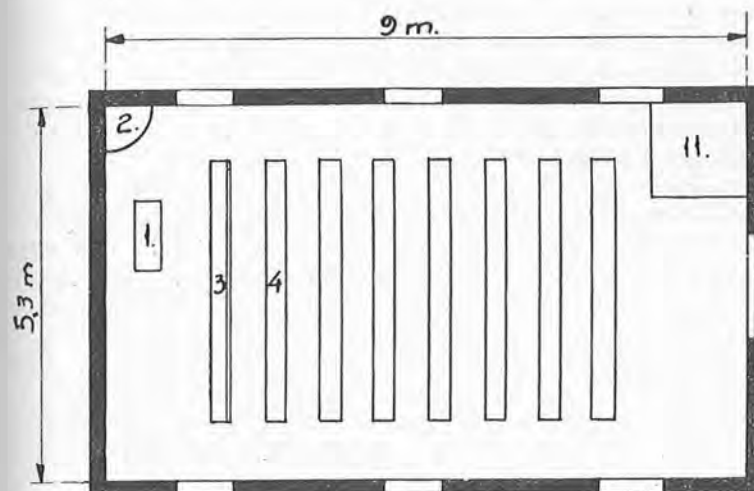

Skultuna Kyrka och Klockaregård.

Annat håller intresset fänget. Lilla kyrkklockan remnar under sammanringningen d. 22 juni 1824. Först efter en oändlig mängd skrivelser omgjøtes den och återuppsattes. Vidare nedbrinner den gamla klockaregården på sommaren 1828, för att ej bli uppbyggd förrän i början på 1840-talet. Möjligt är, att klockarens undervisning efter 1828 upphört. Detta kan inneligga i ett protokoll från 1845, där det berättas, att sockenbarnen sedan någon tid tillbaka fått gå i bruksskolan (mot ersättning). Klockaren hade för övrigt fått annat att tänka på. I stället för det gamla s. k. positivet i koret byggdes 1828—29 en ny kyrkorgel på läktaren. Man var allvarligt betänkt på att avsätta klockaren, då han ej kunde orgorna sköta, men sedan

han lovat, att hos sin farbror på Ängsö lära sig utöva denna ädla konst, förföll förslaget.

Skultuna bruk. Skultuna bruk med tillhörande jordegendomar, tillsammans 46 mantal, var nu, sedan 1763, fideikommiss. Före ägaren, det bekanta bergsrådet Carl Browald von Adlerwald, var måg till holländaren Mathiesen. Efter sin svärmor, den så fruktade fru Susanne, ärvde han dessutom en för den tiden oerhörd förmögenhet. Över denna samt det stora fideikommisset blev sonen Carl Jacob år 1793 ensam ägare. Han dog ogift 1829. Strax före sin död donerade den gamle baronen arrendet under 20 år av $\frac{1}{3}$ hemman, utgörande 24 t: r

Plan av Bruksskolan i Skultuna på 1840-talet.

Skala 1:100

1. Bord. 2. Kakelugn. 3. Sandbänk. 4. Övriga bänkar. 11. Fredbergs verkstad.

spannmål, till underhåll åt en ambulatorisk skolemästare eller sådan författning, som har socken- och bruksbarnens undervisning till föremål. — Möjligt är, att baronen stod bakom 1813 års begäran för samma ändamål. Och kanske detta testamente får sättas i samband med det nekade anslaget. Örn hade avlidit 1828. Måhända baronen ville göra det möjligt att anskaffa en efterträdare. Huruvida gamle baronens tanke blev förverkligad, veta vi ej. —

Hammarssköld. Ägare till bruket blev efter baronens död en avlägsen släkting, Wilhelm Hammarssköld. Han var en mycket vidlyftig herre, och hans affärer blevo med åren allt sämre. Så skedde i synnerhet genom missbruk av den rätt,

som då tillkom enskilda, att utsläppa sedlar i marknaden. Alla hans storslagna affärsprojekt störtade vid hans rymning och därpå följande konkurs år 1851. — Emellertid hade han nedlagt ett betydande arbete för skolväsendets utveckling. I denna angelägenhet liksom i många andra stod vid hans sida bruksinspektör Nyberg. Denne var gift med den förut nämnda fosforisten Euphrosyne. Mycket av det, som utfördes på Skultuna under dessa årtionden, bär präge av hennes rika personlighet.

Anders Fredberg. Från år 1811 var det ju Anders Fredberg, som förestod undervisningen i *bruksskolan*. Han var även skomakare, ett yrke, som han skötte jämsides med mycket annat. Hans namn förekommer i en mängd protokoll, och han användes för en massa olika uppdrag. Han ger intryck av något energiskt och rastlöst, vare sig han sköter virkesleveranserna till reparationen av prästgårdens uthus eller han ligger i delo med Per Ersson i Solberga för försummad spannmålsinlämning till sockenmagasinet, vars föreståndare han är.

Nybyggnad för skolan. Hans bostad blev år 1840 utvidgad med den förutvarande skolsalen. För skolans räkning började år 1839 uppföras en särskild byggnad bredvid den förra. Barnantalet hade under slutet av 1830-talet ökat till följd av nyinflyttning av arbetare i samband med de av Hammarssköld vidtagna åtgärderna för bruksdriftens ökning.

Enligt flera samstämmiga vittnesbörd tyckes år 1840 också en förändring ha skett i avseende å undervisningsmetoderna. Några bestämda uppgifter på huru denna förut bedrivits, har det ej varit mig möjligt att erhålla. Men däremot från åren 1841—1842.

Skoldagen. Skoldagen började kl. 9 med bön och avsjungande av någon psalmvers med ledning av ett gammalt psalmodikon. Första timmen läste alla barnen över sina läxor. Alla läste högt och nästan tävlade i att överrösta varandra. Under tiden satt Fredberg med pipan i mungipan vid sin skomakaredisk inne i avbalkningen, varifrån han hade överblick över de olika läxlagen. Andra timmen hörde mäster upp det högsta läxlagets uppgifter.

Monitörer. Sedan fingo de, som kunnat, höra upp de övriga läxlagens läxor. Detta fortgick till kl. 1, då middagsrasten vidtog till kl. 2. Eftermiddagen, klockan 2—5, eventuellt 4, användes till skrivning och räkning i de olika avdelningarna, vanligen under ledning av högsta avdelningens elever, som även då tjänstgjorde som s. k. monitörer.

Undervisningen. Undervisningen i kristendom bestod i att läsa katekesen utantill. Någon förklaring bestods aldrig. Innan läsning voro de flesta eleverna ganska väl hemmastadda uti

redan innan de kommo till Fredberg. De hade nämligen erhållit undervisning däri antingen i hemmen eller av den s. k. Orrkojs-Stina. Skrivningen började med staplar i sandbänken under första terminen, sedan med bokstäver på griffeltavlor och redan andra året med hela meningar på papper. Åt räkneundervisningen tycks ha ägnats minsta tiden under de fyra år, som eleverna vanligen besökte skolan. Goda ansatser gjordes också till undervisning i historia, geografi och naturkunnighet. Under min barndom såg jag en gång en ganska stor lärobok i dessa ämnen [Oldbergs Hemsolan?], vilken skulle ha varit använd i början på 1840-talet i Fredbergs skola.

Lön. Som lön för sin möda hade Fredberg foder åt två kor, 4 tunnor spannmål, hälften råg och hälften korn, samt lika mycket kontant; spannmålen, beräknad efter markegångspriset, uppskattades till ungefär 40 riksdaler. Hela lönen uppgick således till knappast till 100 r : dr.

Orrkojs-Stina. I en gammal fallfärdig koja ett stycke från bruket å den s. k. Kattheden bodde den nämnda Orrkojs-Stina. Om henne gingo många underliga historier. Hennes man hade varit med i Karl Johans tyska fälttåg 1813—1814 och där fått släppa livet till. Efter denna händelse blev Orrkojs-Stina, som om hon ej hade sitt fulla förstånd i behåll. Emellanåt kunde hon sitta och samtala med någon, som endast hon såg. Då stannade barnen helst ute i förstugan och lyssnade. Och alltid rörde sig samtalet om hennes ljusa, lyckliga ungdom, om hur hon blev bortkörd från sitt burgna fädernehem i Hälsingland och sedan följde den ståtliga grenadieren Orre, då han var på återtåg från Finland 1809, till hans boställe på Kattheden i Skultuna. — Vid vilken tidpunkt hon började med att hjälpa de små i första stegen på den knaggliga stråten, har jag ej lyckats utröna. Enligt samstämmiga utsagor var det nöden, som drev henne till att anlita denna inkomstkälla. — Någon ordnad skolgång förekom ej, utan barnen kommo, när de själva eller föräldrarna funno för gott. De flesta infunno sig tre dagar i veckan.

Barnen fingo slå sig ned var som helst på golvet eller på den stora kistan vid fönstret. Stina satt alltid vid spinnrocken i spiselvrån. Hon kunde ha ända till 25 barn församlade på en gång i den lilla kojans. Många gånger kom det till heta sammandrabbningar mellan »skolmoster» och elever; ja, det gick så långt att en tämligen försigkommen elev, som fått stryk, under en svordom fick tag i Stinas käpp och slog henne i huvudet med den, så hon föll avsvimnad i sin vrå. Därefter tog hela ungfloken till benen. På eftermiddagen samma dag gick gärningsmannens mor och var smått ovettig på Stina! Kalle Beckman skvallrade förmodligen med urskillning. Han har själv på sin ålderdom berättat det för min morfar, från vilken jag har

historien. — Det var företrädesvis bruksbarnen, som hos henne inhämtade innanläsningens första grunder. Någon bestämd avgift var ej föreskriven, utan de flesta betalade efter råd och lägenhet, de övriga ingenting. Stina var således helt hänvisad till den allmänna offervilligheten, som säkerligen ej var alltför storslagen.

Hennes undervisning upphörde 1847. Själv dog hon strax efteråt och bäddades ned i fattiggrav på Skultuna kyrkogård.

1840-talet, senare hälften. Vi äro nu inne på 1840-talet — den kanske mest betydelsefulla epoken i den svenska folkskolans historia. 1840—1841 års riksdag beslutade ju, att i varje socken skulle inom fem år finnas minst en skola för allmogens barn. Men ännu några år gick allt i de gamla gängorna i den gamla bruksskolan.

Det är först på stämman den 27 april 1845, som skolfrågan tages upp till behandling. Protokollet förtäljer, att det vid bruket finnes en skola, som är mycket gammal. I denna skola har på sista tiden införts Lancasters lärometod. Med denna skola har det varit församlingens önskan att förena folkskolan, emedan bruket är beläget mitt i socknen. Där skola de barn, som hava lång skolväg, kunna inkvarteras under läseterminerna. Ryttmästaren W. Hammarsköld gick denna församlingens önskan villigt till mötes men föreslog, att en fond förut borde anskaffas, varav dels den blivande skolläraren skulle lönas, dels de fattigaste barnen och i synnerhet de, som hade lång skolväg, skulle njuta understöd under den tid de frekventerade skolan. — Förslaget godkändes, och beslöts vidare, att 10 t:r råg skulle försäljas utur socknens magasin och 3 Riksdaler Guldmynt erläggas av varje hemman. »Herr Ryttmästaren förbehöll sig slippa betala för smedjor och brännugnar, eftersom skolan är belägen vid bruket.»

Skolstyrelse. Vid höststämman året därefter, den 6 december 1846, tillsattes den skolstyrelse, som stadgan av den 18 juni 1842 påbjöd. Här invaldes bland andra Ryttmästaren och ridaren av vasaorden C. W. Hammarsköld, inspektör Nyberg och J. G. Odelberg på Åkesta. Dessa herrar och män, tillsammans 10 st., anmodades att med pastor som ordförande uppgöra reglemente för fasta folkskolan vid bruket, besluta om löneförmåner för lärare samt gå i författning om tillsättande av en dylik. »Men det skall vara en examinerad och för skicklighet känd person.»

Skolstyrelsens första sammanträde. Denna skolstyrelse hade sitt första sammanträde den 21 februari 1847 under komminister Scherlins ordförandeskap. — Jag tycker mig se medlemmarna av denna skolstyrelse för mig i detta nu. De äro

samlade i bruksskolan till sitt första sammanträde för att fatta de för Skultuna skolor så viktiga besluten.

Med snusdosan i hand såsom ordförandeklubba sitter Scherlin framme vid bordet i kakelugnshörnet. Emellanåt rivande sig i det långa yviga skägget sitter ryttmästaren och räknar i sandbänken. Bredvid honom vid fönstret står den lille pigge ljuslette inspektoren och ser på sitt vackra Fredriksberg. Där har väl hans poetiska fru, som går bland siskor och blommor, redan börjat höra hans fotsteg på förstugubron, såsom hon alltid gör, då han väntas hem. Fundersam granskar Odelberg skolmästare Fredbergs provisoriska avbalkning i nordvästra hörnet. Han är byggmästare och sockenstämmans kontrollant vid klockaregården, som nyss blivit färdig (efter femton års byggnadsarbete). Borta vid dörren stå de övriga ledamöterna. Det är Erik Brunnsberg som för ordet — han, som en natt ensam slogs med fem vargar och därvid fick släppa till ett stycke ur sin förr tylliga och kraftiga högra arm. Pastorn har redan öppnat sammanträdet, innan Erik Brunnsberg hör på, vad som säges. Pastorn uppläser domkapitlets förslag till skolreglemente, vilket till alla delar bifalles. Så kommer den frågan upp, som varit före på sockenstämma 1846, nämligen anställande av ny lärare. Brunnsberg anser, och med honom instämma de övriga allmogeledamöterna, att med denna befattning borde förenas klockare- och organisttjänsterna, medan »de förenade så medelst billigare lönevillkor kunna åvägbringas.» Då vaknar ryttmästaren upp från sina kalkyler och med sin välljudande stämma förklarar han, att detta mål ändå ej vinnes. Dessutom anser han, att tjänsterna borde vara åtskilda, »ty skolans tillbörliga vård fordrar lärarens hela verksamhet, ostörd av andra åligganden och tjänstebefattningar.» Vidare »förklarar hr Ryttmästaren sin åsikt vara, att det bör väljas en lärare, vars insikter och karaktärsegenskaper fullkomligt garanterade skolans ändamålsenliga skötsel.» Han anser också, att till denna, enligt hans tanke, mycket viktiga uppgift, bör kallas en man, som innehade prästerlig befattning, varigenom den förut nämnda avsikten borde vinnas. Ja, han t. o. m. erbjuder sig, att genom enskild uppoffring bidra till förbättrande av skolemästarens lönevillkor. Efter en stunds diskussion bifalles hr Ryttmästarens förslag till alla delar. — Angående skolmästarens avlöning kan skolstyrelsen ej ensam besluta, varför detta hänskjutes till sockenstämman. Förslagsvis nämnes 1 kappe spannmål för varje öresland.

Under meningsutbytet efter ryttmästarens anförande står Nyberg och trummar med fingret mot den i regnbågens alla färger skiftande fönsterrutan. Av Adamsson i Tibble har framkastats den tanken, att de medel, som finnas i skolkassan,

borde användas i stället för att uttaga nytt av allmogen. Nyberg invänder på sitt vanliga slagfärdiga sätt, att de medel, som finnas i denna kassa, skola användas till hjälp och underhåll åt de barn, vilkas föräldrar äro medellösa, »ty sådana finnas — fast ej Adamsson hör till dem». (Ordagrant återgivet av Odelberg, som förde protokollet). För övrigt anser Nyberg, »att de närvarande allmogemännen visat en mer än lovlig avoghet mot skolfrågans ordnande på ett tillfredsställande sätt, i enlighet med Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse». Härfter avslöts det första sammanträdet med den första skolstyrelsen i Skultuna, »ithy att tiden var så långt framskriden.»

Om styrelsens beslut finga socknemännen tillfälle att yttra sig den 25 febr. Alla besluten godkändes. Vidare lovade ryttmästaren helt generöst, »att utan församlingens deltagande underhålla skolrummet ävensom bostad för läraren». Han lovade också att, därest församlingens begäran att anställa en lärare, vars tjänst vore förenad med någon prästerlig befattning, bifölls, bidra till dennes avlöande på ett »anständigare sätt», än vad stadgan påbjöd. Detta utan att församlingen skulle i framtiden därmed belastas. Den undervisningsmateriell, tabeller och dylikt, som förut funnes vid skolan, skulle få begagnas, men församlingen skulle anskaffa det nya, som erfordrades för undervisningens bedrivande enligt nyare metoder. — I följd av sitt tillmötesgående mot socknemännens krav lyckades ryttmästaren, trots motstånd från flera håll, till sist utverka bifall till sitt förslag om anställande av en prästvigd lärare.

Protokollen ha förut ej haft att förmåla, vilken som åsyftades, då det talades om att anställa en prästvigd lärare, ej heller om motiven till en sådan åtgärd. Besked härom lämnar skolstyrelsens skrivelse till Kungl. Maj: t av den 27 april 1847. Då vid folkskolan en tredjedel av eleverna vore barn till brukets arbetare och då dessa behövde danas till de skilda mekaniska yrken, de under sin framtida verksamhet komme att bestrida, »måste således i hithörande ämnen behövas undervisning av en lärare med större insikter än föreskriften för examen vid seminarium stadgar». Vidare hemställde skolstyrelsen, att till tjänsten få kalla nådårspredikanten, adjunkten i församlingen, Erik Engström.

Svaret å denna skrivelse är dagtecknad den 4 aug. 1847. Enligt detta hade församlingen rätt att till lärare kalla en prästman — men ej den nämnde Engström. Orsaken härtill? I ett senare protokoll står endast »på förekommen anledning», genom överkorsning ändrat till: »på förekomna skäl». Före ansökningstidens utgång hade endast en sökande anmält sig, nämligen Erik Engström. Men han fick ju ej antagas. Ny ansökningstid, men denna gång ingen sökande.

Man gick till Kungl. Maj:t på nytt och erhöll nu tillstånd att kalla Engström. Enligt protokollet den 2 april 1848 »upplästes Högvärldiga Domkapitlets brev: Sedan inom utsatt ny ansökningstid till lärarebefattningen i Skultuna församlings folkskola ingen sökande anmält sig och inom första ansökningstiden endast en sökande anmält sig, nämligen nådårspredikanten Erik Engström, vilken . . . avlagt praktiskt undervisningsprov i härvarande lärareseminarium 1846, inhämtat kännedom om växelundervisningsmetoden enligt betyg av läraren härstädes den 30. okt. 1847 och således nu är till den sökta tjänsten kompetent, har konsistoriet velat anmoda v. pastor inkomma med församlingens yttrande, huruvida denna med denne ende sökande sig åtnöja låter.» Härfter frågade pastor, om församlingen ville låta sig åtnöja med denne ende sökande. Denna hemställan besvarades av socknemännen med ett ljudligt, samstämmigt: Ja, givande därmed tillkänna, att de ännu hyste förtroende för bemälte Engströms stadga och skicklighet i lärarekallet, trots Kungl. Maj:t behagade giva avslag på föregående års underdåniga hemställan. . . . Därefter förenade sig alla i den önskan och anhållan, det Högvärldiga Domkapitlet därom i laga ordning ville för Engström fullmakt å sysslan utfärda.»

Denne hade ju erhållit betyg på kännedom om växelundervisningsmetoden först den 30 okt. 1847, medan första skrivelsen till Kungl. Maj:t var daterad den 27 april samma år och svaret härå den 4 aug. s: å. Engström hade således ej vid denna tidpunkt betyg på ovannämnda kunskaper. Mot den andra ansökan däremot fanns ej något att invända, utan domkapitlet blev bemyndigat att utfärda fullmakt.

1848—1864. Nu började en ny epok i Skultuna skolors historia. Den gamle Fredberg, som tjänstgjort i närmare fyratio år, tog avsked från denna liksom från sina övriga befattningar. Den nya tiden med dess metoder höll sitt intåg i den gamla bruksskolan.

Det vidtogs en del förändringar i skolhusets inredning.

Fredbergs avbalkning — skomakareverkstaden — borttogs; två nya kakelugnar uppsattes; en kateder anskaffades m. m. Vidare uppfördes på norra gaveln en liten tillbyggnad avsedd att användas till avklädningsrum. Även till detta skänkte ryttmästaren behöfliga plankor och bräder. Men ej heller nu var lokalen tillräcklig, varför mellanväggen till detta avklädningsrum snart nedtogs. Ärendet förekom i skolstyrelsen den 4 mars 1849. Ytterligare förändringar måste vidtagas dels på grund av skolhusets ringa utrymme och den därmed följande svårigheten för läraren att sköta undervisningen, enär barnens antal i skolan var över hundra, dels på grund av att avlägset boende föräldrar visat ohänsynighet att sända sina barn dit. Det besluts,

att om därtill lämpliga personer förvärvades, skulle dessa »meddela barnen i socknens utkanter undervisning i de allra första grunderna, såsom ren och flytande läsning». För detta ändamål skulle till varje sådan person utgå tio rdr banko ur skolkassan. Hans lämplighet skulle dock prövas av pastor och församlingens skolmästare gemensamt. Den senare skulle också besöka de blivande skolorna »för att befrämja likstämighet i undervisningen.»

Prosten Åkerblom. Man märker, att det stod en stark vilja bakom arbetet. Den drivande kraften var den nykomne kyrkoherden Åkerblom. Han arbetade med all kraft på att lösa de

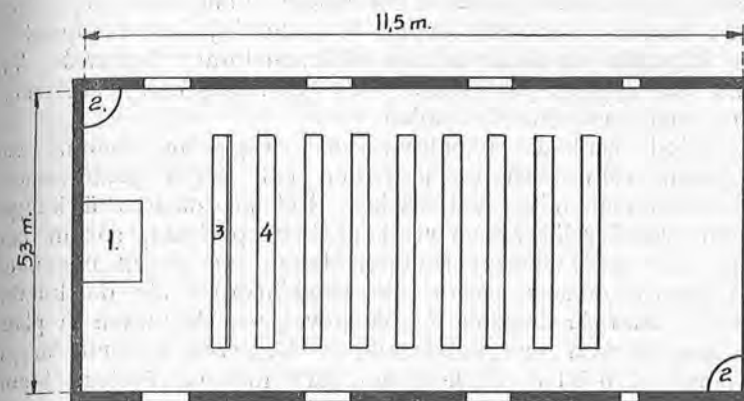

Bruksskolan i Skultuna 1840—1898.

problem, som omnämndes i föregående protokoll. I december 1849 förde han saken på tal å sockenstämman och konstaterade först, att antalet av socknens i skolåldern varande barn redan var större än att de av en enda skolmästare kunde undervisas, trots de nya metodernas införande, och att medel till en ny lärares avlöning saknades. När komministertjänsten var ledig, föreslog han, att församlingen skulle ingå till Kungl. Maj:t med begäran om dess indragning. Sockenens på detta sätt ökade inkomster kunde användas dels till lön åt en andra lärare, dels till förbättrande av klockaren Bolanders lönevillkor, dels till ersättning åt församlingens pastor och skolpräst mot att dessa fullgjorde de åligganden, som ålåg komministern. Överste von

Tuné på Frövi framhöll häremot, att på detta sätt skulle församlingen löpa risken att få endast en präst i stället för tre. Kyrkoherdens förslag segrade här men avslogs av domkapitlet. Det påpekades å stämman, att det varit omöjligt erhålla några, som voro lämpliga att undervisa i »ren och flytande läsning».

Den nye skolmästaren som således ej fick någon minskning av sin arbetsbörda, var född 1821 och således ej fyllda trettio år, då han tillträdde sin tjänst. Efter sin prästvigning (1844) hade han tjänstgjort på olika ställen, tills han 1847 blev nådårspredikant i Skultuna. Under sin tjänstgöring som sådan förvärvade han sig vänner i vida kretsar. Särskilt var han på grund av sin begåvning och sitt belevade umgängessätt en

Plan av Bruksskolan i Skultuna omkr. år 1850.

Skala 1 : 100

1. Kateder. 2. Kåkelugnar. 3. Sandbänk. 4. Övriga bänkar.

gärna sedd gäst i inspektorsbostaden, och kanske det var därifrån som initiativet utgick att behålla honom som s. k. skolpräst. En mera nitisk och skicklig lärare hade väl knappast denna skola kunnat få. Han var visserligen strängheten och allvaret personifierade, men det fanns också hos honom en god portion humor, som ibland tog sig ganska drastiska uttryck. Den resliga, fylliga figuren, det breda ansiktet, som på grund av polisongerna verkade ännu bredare, de djupt liggande skarpa grå ögonen, allt gav intryck av kraftnatur, viljemänniska.

Under hans regim vidtoges också andra förändringar än de förut nämnda yttre. Såsom förut antytts, gjordes ansatser till Lankaster-metodens tillämpning redan under Fredbergs tid. Nu blev den skärpt och säkerligen mera konsekvent tillämpad än i de flesta av landsbygdens skolor.

En skoldag i en Lankasterskola. Det är på höstdagen 1851. En tioårig pojke står på Kärrbo berg och ser med stora, undrande ögon bort mot den rödmålade byggnaden på krönet. Den dagen har kommit, då Jan Petter skall börja hos Engström, den fruktade skolmästaren. Han har blivit lämnad ensam, ty Lina, hans mor, hade ej tid att följa med. Hon måste gå efter korna på Ekeby fly. Han knallar sig så småningom till dorren på det — som han tycker — hemlighetsfulla huset. Innanför dubbeldörrarna hör han ett förfärligt larm. Jan Petter tittar försiktigt in. Mer vågar han ej. Men han gör om det några gånger. Han ser den stojande ungfloken, ser tabeller och stavlar och de där märkvärdiga belöningslapparna på väggarna. Medan han står försjunken i åskådande av allt detta nya, gripes han i kragen av en stark hand. »Skall du börja i skolan också?» Den frågande ser bister ut men skälmen lurar i ögonvrån. Jan Petter ser upp ett par gånger, men sen nickar han jakande och pekar med tummen inåt skolan.

Med rynkade ögonbryn står Engström framme vid katedern. Han läser en kort bön och börjar psalmversen: »Morgonrodnan mig skall väcka». Det är mästerns älsklingspsalm. Därefter läser han ett kapitel ur profeten, såsom han säger (åsyftande Jesaja). Undervisningen för dagen begynner. Det finns ej platser på de nio långbänkarna för de hundra barnen, utan de få sätta sig på golvet, var de kunna få plats. De läsa nu över sina katekes-läxor. De, som kommit längst, förhöras av mästern och få sedan höra upp de övrigas läxor. Vid katekesförhöret är det endast högsta klassens elever, som användas såsom *monitörer*. De olika läxlagen samlas då på sina bestämda platser i olika delar av salen. Jan Petter har hela tiden blivit stående kvar nere vid dorren. Han känner igen mycket av det, han hör läsas. Katekesen kan han, ty hans mor har lärt honom den.

Mästern kommer snart ihåg sin nye elev, som får gå fram på första bänken, framför sandbänken. Där sitta de, som börjat på våren. Även de läsa katekes. Han har dock ej mer än hunnit sätta sig, förrän mästern pipa ljuder. Rast!

Det är skrivning. Jan Petter får sätta sig i sandbänken. Han placeras bredvid en mera försigkommen för att av denne erhålla hjälp och ledning. Klassmonitören ger tecken med handen. Eleverna lystra och skriva den bokstav, som monitören säger, samtidigt med att han utpekar den på tabellen. Denna är upphängd på katederns framsida. — Nu får Jan Petter syn på något, som han ej förut sett. Han ser huru bakom tabellen är ett djupt, svart hål inåt under katedern. Det där gapet fyller honom med skräck. Att plattformen var ihållig, erfor han senare, då kamraterna en morgon roade sig med att knuffa in

honom där. Tomrummet användes till förvaringsrum för tabeller och annan skolmateriel.

Jan Petter får en omild knuff i ryggen. Monitören kommer för att inspektera. Och Jan Petter, som i häpenheten glömt att skriva det f, som monitören nyss dikterat! Han får nu skriva med fingret och rättas av monitören. Sanden jämnas, och sedan fortsättes med nästa bokstav. När halva timmen har gått, ljuder pipan. Nu är ombyte mellan första och andra avdelningarna i de olika klasserna. De som suttit i bänkarna, vandra till halvcirklarna, och de som varit i halvcirklarna, gå till bänkarna. Nybörjarna utgöra endast *en* avdelning. Den monitör, som tjänstgjort hos dem, blir kallad att deltaga i skrivning i den klass, som han tillhör, varför dessa för en stund bli lämnade åt sig själva.

Jan Petter får nu tillfälle att betrakta de kamrater, som sitta bakom honom, och deras sysselsättning. De skriva även de men på tavlor. Två bänkar höra till varje avdelning. Vid den främre av dessa står klassmonitörerna. Dessa läsa från dikteringstabellerna de ord, som skola skrivas. Monitören för högsta avdelningen börjar, och hans elever skriva med stålpena på papper. Han har längsta ordet: »Griffeltafla, g-r-i-f-f-e-l-t-a-f-l-a, grif-fel-taf-la, griffeltafla.» Sedan fortsätta de övriga monitörerna i ordning, beroende på längden av det ord, som skall skrivas. Barnen skriva orden på tavlorna samtidigt. Efter varje ord visas tavlorna, som inspekteras av monitörerna och dessas biträden. Allt sker på kommando.

Rop och stampningar! Jan Petter vänder sig åt det håll, varifrån oväsendet höres. I hörnet vid dorren, där Johan Frunk är läsmonitör och har ena hälften av näst högsta avdelningen församlad, har det utbrutit myteri. Jan Petter hör, att det gäller Nils Westerberg, hans kusin. Därför smyger han sig ned. Mästern, som varit sysselsatt med att skriva predikan (ty han tjänstgör var tredje söndag i Skultuna kyrka), kommer nedrusande och griper de båda missdådarna i juven. Det är fråga om merittecken och första platsen i halvcirkeln, som blivit förvägrad Nils. Efter ett kort förhör blir han monitör, under det att Johan blir skickad att stå sist i halvcirkeln. Så skipades rättvisa i Engströms Lankasterskola.

Nu börjar det på nytt i halvcirkeln. Jan Petter blir kvar. Eleverna stå utefter en i halvcirkel ritad linje. Nils tar staven, ger merittecken åt den, som är förste gosse, och pekar på tabellen. Den förste läser första ordet, den andre det andra ordet osv., tills alla ha läst. Då tar monitören ned tabellen och ställer sig inom halvcirkeln. Han säger en del svårare ord, vilka förekommit under lektionen och vilka nu stavas av relevana.

Jan Petter fortsätter sin upptäcktsfärd, förvånad över allt det nya han ser. Han har just hunnit till den halvcirkel, där mästern själv står innanför en halvcirkelformigt böjd järnstång och framställer frågor över ett nyss läst stycke, då mästern ser på klockan. Visselpipan ljuder. Timmen är slut. Jan Petter blir kvar några minuter efter de andra. Mästern ropar hans namn. Han får veta, att han skrivit bra i sandbänken. Monitören har så rapporterat. Han får flytta upp i en högre avdelning.

Räkning! Jan Petter är rädd. Han har hört, att mästern är sträng på de timmarna. Och hans mor har ej kunnat lära honom så mycket av detta, som hon kunnat med katekes, »bibelska» och innanläsning. Mästern framställer några frågor, och efter dessas besvarande tar han Jan Petter med sig till långbänkarna. Men nu tillhör han en annan avdelning än under skrivtimmarna. Han får nu en tavla. Klassmonitören har redan börjat. Från en tabell dikterar han:

Första raden . . .	8	3
andra » . . .	4	2
tredje » . . .	5	7

Här drages en linje. Tavlorna inspekteras; därefter dikterar monitören själv lösningen: »Första kolumnen 7 och 2 gör 9 och 3 gör 12, 1 i minne» osv. Så fortsättes med tal efter tal. Åter ljuder mästerns pipa. Ombyte av platser! Nu fortsättes i halvcirkelarna, men här diktera *eleverna* lösningen själva. Jan Petter är sist i tur och hinner väl höra huru det skali gå till. Monitören endast ger anvisning. Samma tabell användes och allt går i samma ordning som i bänken.

Klockan tolv börjar middagsrasten. Det är första dagen Jan Petter är i skolan, och därför får han nu gå hem. Hans första skoldag är till ända.

Olika läroämnen. Något mera om undervisningen i de särskilda ämnena! Katekesundervisningen är här ovan något skisserad. Den omfattade alla klasserna. Till fredagarna var läxfritt. Då höllos s. k. katekespredikningar i kyrkan efter gudstjänstens slut (enligt Skolreglementet § 11). I biblisk-historieundervisningen på måndagsmorgnarna efter katekesförhörets slut deltog endast de två högre klasserna. — Skrivning började genast vid inträdet i skolan men läsning först efter en termins eller oftast efter ett helt års skolgång. Kanske denna anordning betingades av att de flesta voro läskunniga, då de började skolan. Tavlor användes här länge. Först sista året begagnades papper och bläck. — Räkneundervisningen begynte här under första året, i olikhet med vad som var brukligt i Lankasterskolorna. Först sedan man där kommit i den s. k.

6:te läs- och skrivklassen, tillhörde man 1:sta räkneklassen. Denna undervisning måtte Engström ha drivit långt, ty med dem, som gingo skolan till slut, kom han fram till procenträkning och enklare reguladetriuppgifter. — Historia, geografi och naturkunnighet blev det fråga om först i näst sista klassen.

Under de timmar, då dessa ämnen behandlades av mästern själv, voro de övriga klasserna sysselsatta med avskrivning på sina tavlor.

Skoltiden. Längsta skoltiden var fyra år. Endast ett fåtal lärjungar gingo så länge. I synnerhet brukspojkar gingo kort tid. De brukade börja i verkstäderna vid 11-års-åldern.

Gamla Brukskolan
nuvarande utseende.

Skoldagen. Undervisningen pågick fem dagar i veckan från kl. 9 till kl. 5 med en timmes middagsrast mellan 12 och 1. Lördagarna voro fria. Skolmästern hade då annan sysselsättning. Härom talar ett skolstyrelsens protokoll från år 1850. »§ 2. För att hålla någon noggrannare kontroll däröver, att de i hemmen undervisade barnen verkligen inhämta de i lagen stadgade kunskaperna, beslöts, att med Consistorie tillåtelse Läraren i församlingens fasta skola skall använda alla lördagsförmiddagar under läseterminerna till nämnda barns förhörande samt undervisning i skrivning och räkning.»

Telegrafer. Samma protokoll talar också om, att s. k. telegrafer anskaffats på skolmästarens initiativ. Dessa fingo dock ej användas. »Det har förut gått utan dylika..... Då

barnantalet ej är alltför stort [110 st.], och då ej någon generalmonitör användes utan mästare själv dirigerar undervisningen, beslöt skolstyrelsen på pastors [prosten Åkerbloms] förslag, att dessa telegrafer ej få brukas.» Motiveringen synes ganska egendomlig (jfr här förut skolstyrelsens protokoll den 4 mars 1849). Det lyckades sålunda ej för Engström att helt omorganisera bruksskolan i Lancasters anda.

Premier. I lankasterskolorna skulle ju eleverna själva så mycket som möjligt undervisa varandra. Därför var det också viktigt att utbilda skickliga monitörer. I detta avseende tillmötesgick skolstyrelsen Engströms begäran. Vid det ovan nämnda sammanträdet anslogs 50 rdr att tilldelas »vid terminens slut dem bland de äldre eleverna, vilka under terminens lopp utmärkt sig för flit och skicklighet i monitörskapet.»

Lön. Engströms lönevillkor voro helt säkert bättre än de flesta landslärares vid denna tid. Detta sammanhänge troligtvis med hans examina. »Genom Kungl. Maj:ts nådiga utslag av den 4 aug. 1848 blev lönen bestämd till 500 rdr riksgälds jämte vedbrand och utfodring av en ko.» Denna lön ökades med 50 rdr på nyåret 1850.

Under Engströms kommando bedrevs undervisningen i många år. Några nämnvärda förändringar vidtogos ej. Först 1864 flyttade Engström för att tillträda kyrkoherdebefattningen i Romfartuna. Med den nye läraren, som då antogs, började den nya tiden på allvar. Bland andra stora förändringar, som sagda år medförde, märkes ju, att lankasterundervisningen förbjöds.

Om skolväsendet i Snavlunda (Närke) före 1870

Av

A. V. Andersson

f. d. folkskollärare

A. Föredrag inför skolrådet 1893.*)

Helst hade jag sett att en afliden och för oss alla kär vän, hvilken minst 13 år här före mig arbetade i skolans tjänst, nu lefvat och fått göra de erinringar från förra tider, hvilka här kan vara frågan om. Men vill jag ej neka att såsom den äldsta inom församlingen tjänstgörande fast obetydligaste af lärarekåren göra ett tillbakaseende så godt jag kan, och får jag bedja de ärade åhörarne om benäget öfverseende med fel och brister i formen eller framställningssättet, på samma gång jag beder att ingen af det sagda må taga anstöt. Skulle en fullständig berättelse eller ett fullständigt tillbakaseende på skolans område inom Snaflunda erhållas, vore af vikt att hafva ransakat Skolrådets protokoll från förra tider; men nu får jag säga att jag endast kan berätta *dels* hvad jag hört de gamle berätta, *dels* hvad jag minnes och erfarit.

Före 1842 känner jag ringa om de verkliga skollorhållandena inom Snaflunda; först de sednare 40 åren tror jag mig känna dem bättre. — Något hvar af oss har väl hört namnet O. Krigholm, ja mången af oss äldre kände honom väl. En afliden skolrådsledamont (D. V. Andersson i Svinnersta), hvilken stod Krigholm mycket nära och var intresserad för skola och skolminnen, berättade mig flera gånger om Krigholm, att han var född i Stampebacken i Askersunds Landsförsamling samt till en början torpare i Läggesta och gick ofta dagsverke vid Rastorp, hvarefter han togs till byskolmästare i Svinnersta by och erhöll ett lite torpställe Körstafallet, liggande straxt bredvid byn öster för A. Svidéns gård. Aflöningen var antagligen ytterst klen, ty nämde ledamot, hvilken gick i Krigholms skola, talade ofta om den stora fattigdomen i Krigholms hus; han såg sin lärare dagligen doppa potatisen i finstött salt och

*) Enligt avskrift från författaren, Adolf Viktor Andersson, har föredraget korteligen refererats i skolrådets protokoll okt. 1893. Manuskriptet har av honom insänts i samband med lärarekårens besvarande av vissa frågeformulär rörande skolhistoriskt uppsamlings- och forskningsarbete samt ställts till fri disposition för eventuell avtryckning. Här hava huvudsakligen blott några oväsentliga uteslutningar gjorts, förkortningarna upplösts och kommateringen delvis ändrats. Kort biografi jfr här slutet på avd. B.

peppar eller isterdopp samt någon gång hafva sill och bröd; dessemellan kokades ofta s. k. vattensupa. Stugan lärde vara liten och trång samt insläppa ett sparsamt ljus. Barnen, 20—30, placerades på soffor, säten och stolar och lärde skolarbetet lefva i godt samband med såväl väfstolen som spinnrocken. Skolarbetet fortgick så länge dagen varade dock med en f. m. rast kl. 10, mid. rast kl. 12, aftonvardsrast kl. 5, sommartiden. Någon gång, när det var brådt, kunde läsningen fortgå vid lyse. — Undervisningsämnenä voro: innanläsning och katekes, någon gång räkning och skrifning för de „katigaste“. Klassindelning förekom ej; enhvar fick läsa och öfva sitt stycke framåt efter förmåga, tills han obehindradt kunde läsa upp det. Det var ej sällsynt, att många af barnen kunde ordagrant sin katekes vid 8, 9 å 10 år, ja somliga vid 7 års ålder. Om det samtidigt hölls någon skola vid kyrkan af klockaren Lagberg, känner jag ej. —

Under samma tid som Kriholm verkade vid Körstafallet, lärde i östra socknen en person Lasse på stolen kallad (tillhörande Lerback) verka som lärare. Han gick ur stuga och i stuga, vanligen en vecka i hvarje. De gamla ha sagt mig: att han var makalös till att lära barnen läsa. En i början af året afliden gammal elev till Lasse (J. P. Dahlin i Långstorp, af ett lifligt temperament) talade ofta om honom med både grämselse och förtjusning. Lasse ville tituleras „precepten“, men eleven förmådde sig aldrig säga annorlunda än „brekäften“, (till följd af gubben skulle hafva bred mun), hvarför han rätt ofta fick stryk. —

I Tiveden lärde samtidigt en gubbe verka, tillhörande Wiby, Lars Jan kallad. I öfrigt hade han till yrke att förfärdiga bogträ. Äfven han skulle vara makalös: „Ingen, ingen, påstå de gamla gummorna i tiveden än i dag, kan lära barnen så bra som Lars Jan. Nu har de bara toke för sig i skolorna emot i Lars Jans tid.“ Nämde mästare lärde vara bra till att supa och skulle ej vara svår den dagen han fick 2, 3, 4 till middagen, ty då satte han sig för det mesta i spiseln och täljde å bogträna, hvilka han och barnen höggö ämnena till på middagsrasten. Äfven här flyttades ur stuga och i stuga, en vecka å varje ställe. Af löningen till någondera af dessa „mästare“ lärde ej vara alls någonting mera än maten, kanske någon gång ett par vantar eller strumpor eller en tofskylling af de „hederlige“. Läsetid och läroämnen voro lika med förut om Körstafallets skola sagda. —

Examen vid någondera af dessa skolor kom aldrig ifråga. Men vid de årliga husförhören, hvilka den tiden stodo i högt värde, undersökte pastor barnens kunskaper i innanläsning och katekes därvid de s. k. nödminta *alltid* befriades från att läsa

språken. Vid dessa tillfällen lärde alltid pastor medföra en ficka full af battingar*), hvarmed de duktiga belönades och de sämre lärde ofta nog få en med för att de skulle läsa på till nästa år, hvilket ofta lärde göra god verkan.

Detta i korthet hvad jag vet om Snaflunda skolväsende före 1842. —

Får nu gå vidare om den onekeligen på denna tiden dugligaste af lärarne, O. Kriholm. En del af de äldre har påstått, att, genom påtryckning från prästerskapet, Snaflunda by och Tycke rotar, skulle församlingen beslutat inrätta en skola vid kyrkan, oaktadt ej folkskolestadgan var utkommen, samt förflyttadt Kriholm från Körstafallet till kyrkan 4 eller 5 år före 1842; en annan del af de äldre har bestridt detta. Huru som helst, faktiskt är att 1842 när folkskolestadgan utkom, uppmanades Kriholm af prästerskapet m. fl. att resa till Strengnäs och taga examen, hvilket han gjorde på kort tid (3 månader). Hemkommen erhöll han, enligt löfte, den då enligt lagstadgandet nyinrättade fasta folkskolan vid Kyrkan eller som han då kallades Lancasterskolan, samt innehade platsen, till dess lämplig tid inträffade för församlingen att förena orgelnist och skolläraretjensterna, hvilken tid väl ej kunde infalla förr än vid klockar Lagbergs död.

Kriholms tid vid kyrkoskolan skulle vara den gladaste och ljusaste i hans lif. Han lärde vara driftig undervisare efter det s. k. lancastersystemet; höll en sträng och noggran ordning samt lärde klå pojkarne rätt duktigt. Efter hemloftet gick han ofta upp i kyrkotornet, lyssnade och såg efter huru barnen bar sig åt på hemvägen, hvaraf ofta kom sig att andra morgonen kunde ett rätt stort antal få en rätt eftertrycklig bestraffning. Det har berättas, att en och annan af barnens föräldrar hade för ovana sända med gossen eller flickan $\frac{1}{2}$ stop brännvin till läraren, hvarvid det *någon gång* lärde hända, att mästaren fram på aftonen blef så tung i hufvudet, så han kunde somna å katedern vid slutet af dagsarbetet. När barnen märkte detta och klockan skred på 5, började de högljudt ropa: klockan är 5, klockan är 5. En gång vid ett dylikt tillfälle hade mästaren, trodde barnen, somnat riktigt godt vid 4-tiden, hvadan de beslöto flytta fram klockan till 5 för att sedan väcka mästaren och få gå hem. En rik mans son åtog sig saken (allidne Regements Skrifvaren Söderman i Majtorp) men lyckades ej bättre än mästaren vaknade under arbetet och följden blef en riktig risbastu. Men efter den betan hade aldrig någon märkt mästaren somnat i skolan.

*) Batting = stor kopparslant, utgörande $\frac{1}{4}$ skilling banko eller $1\frac{1}{2}$ styver, i värde något mindre än 1 öre.

Undervisningsämnena lärde ej vara många, knappast de i den dåvarande lagen föreskrifna; innanläsning af nya Testamentet och Salmboken, katekesen och något ringa Biblisk Historia, räkning och skrifning endast med de större eller de som kunde sin katekes. Någon s. k. Bibelläsning vid bönen förekom icke. Någon gång i veckan gick Prosten Ringselle in med sin stora kartbok, liknande en kyrkobok (hon finnes i Svinnersta) och undervisade de äldre i Geografi. Dessa stunder skulle vara verkliga högtidsstunder samt voro mycket efterlängade.

Löneförmåner under den tid, Kriholm var vid kyrkan, känner jag alls ej; men att de voro klena faller nog inom rimlighetens område. En vice pastor här i församlingen, hvilken tjänstgjort på flera andra ställen och haft tillfälle forska efter löneförmåner, under den tid han var vid kyrkan, har funnit dem i så hög grad bedräfliga, så han ansåg det vara en olöst gåta, huru Kriholm kunnat taga sig fram.

Ären 1851 eller 52 dog Lagberg, hvarvid tanken att förena orgelnist och skolläretjänsterna kunde förverkligas. Kriholm hade aldrig varit, i enlighet med hvad lag stadgar, antagen folkskolelärare, hvadan nu församlingen ville göra sig *kvitt* honom, emedan han ansågs totalt obehöflig iföljd af den då utnämnde eller rättare valde orgelnisten och skolläraren C. J. Sandell. Utsigter att få plats å annan ort lärde vara mörka, ja nästan omöjliga, hvadan denna tidpunkt för Kriholm visserligen ej var angenäm. Men dåvarande vice pastorn L. E. Lundqvist, en godmodig och här i orterna denna tid afhållen och uppburen person, tog sig Kriholms sak an. Han öfverenskom med St. Lassåna bruk att detta bruk till Kriholm upplät ett torpställe i Tiveden mot det att Kriholm afgiftsfritt undervisade alla till St. Lassåna bruk i Snaflunda hörande barn (till bruket hörde då utom nuvarande gårdar Kårberg, Skolltorp, Bensäter, Ödesdofra och Krigstorp). Kriholm fick välja å 2:ne lediga torp Nybacken och västra Ramshultsfallet. Nybacken låg emellan Sparreboda och Benteboda, födde 3 kor och oxar; västra Ramshultsfallet låg vid allmänna vägen vid Ramshult, födde knapt en ko; Kriholm valde det sednare antagligen till följd af läget vid vägen, men ej till fördel för ekonomien. Så ungefär fick Tiveden sin första, jag vågar säga fasta skola. Men pastorn genomdref jämväl, att Kriholm borde undervisa å andra platser inom socknen, där skolläret ansåg nödigt vara.

Lönevilkoren under den tid, Kriholm var i Tiveden före 1868, kan jag ej faktiskt uppgifva, endast det han hade nämnda torpställe, 2 tunnor råg, hvilka Sandell fick afstå af sin klockaresäd troligen tillfölje af den lindring, hans skola skulle få genom att slippa emottaga en del barn väster och öster

ifrån (så berättade Sandell själf); 16 skillingar till matpenningar hvar dag han höll skola *utom* Tivedens område, hvilken matpenning betalades af socknen samt 1 skilling dagligen för hvarje barn han undervisade. För de fattiga betalade socknen denna sednare afgift, andre fingo betala själfva. Någon kontant lön af socknen i öfrigt tror jag ej förekom. 1868 hitkom Pastor Axel Weetter. Han intresserade sig mycket för att hjälpa upp Kriholms löneförmåner. Han yrkade att Kriholm såsom folkskolelärare borde erhålla lagliga lönen 400 kr.; slutligen biföll församlingen det vidhållna yrkandet på så sätt, att Kriholm fick afräkna 100 kr. för torpet samt fick 300 kr. kontant; därvid upphörde det ofvannämnda löneförhållandet; denna lön bibehölls sedermera till Kriholms afträde 1877.

Torpstugan i västra Ramshultsfallet, hvilken ofvan sagts blef Tivedens skolhus, är beskrifven af en f. d. inspektör såsom en lokal af den uslaste beskaffenhet; fönstren 2:ne små insläpte en sparsam dager, i öfrigt lärde rummet vara 8 alnar långt, 7 alnar bredt, knappast 3 alnar högt med en spisel upptagande i öppningen cirka 9 kv. aln. Kriholm undervisade årligen, ifrån 1852 till 1877, i detta rum omkring 30 barn 2 å 3 månader om året, och lärde ofta där äfven väfstolen och spinrocken nödgas lefva i samband med skolan.

Skolmöbler funnos inga utan placerades barnen å soffor, säten och stolar. Undervisningsmateriell bestods ej med undantag af 4, 5 griffeltaflor, 6, 7 tabellböcker samt några nya testamenten, hvilket allt utan möda Kriholm rymde i en väska och bar å ryggen, när han kallades ut att tjänstgöra på något aflägsset ställe i socknen. Jag minnes honom vara än vid Långstorp, Björstorp, Rosendahl, Dofra, Fogelsby, Svinnersta, Hunna, Stubbetorp, Tycke, Skalltorp, Kårberg m. fl. ställen.

Under mina barnaår var undervisning endera vid Långstorp, Kårberg eller Skalltorp 4 å 5 veckor årligen. Barnskaran 20—30, inrymdes i en drängstuga, brygghuskammare, någon gång å kammaren öfver köket. Ett gammalt fällbord placerades mitt å golvet, hvaromkring de »liksta» fingo sitta å stolar och säten, de andra placerades vid väggarna å soffor och stolar. Skolarbetet började vanligen kl. 8 med lärarens läsande af Luters bön och Fader vår; omedelbart därefter vidtog förhörandet af katekesläxan från föregående dag, hvarvid en å en i sänder förhördes rätt mekaniskt utantill, likaså fingo de mindre, som ej läste katekesen mera än innantill, uppläsa sin läxa. (Några s. k. nybörjare voro vid denna tid i östra socknen mycket sällsynta i skolan, en följd af att modern alltid lärde sina barn någorlunda felfritt läsa innantill den vanliga Abcboken med den stora tuppen uti).

Klockan 10 var förmiddagsrasten, hvarefter gemensam innanläsning i nya Testamentet eller Salmboken vidtogs till klockan 12. Vi fingo då efter tur och ordning läsa hvar sin vers oupphörligen framåt — efter middagsrasten afskildes de barn, hvilka kunde hela katekesen eller minst till 3:dje hufvudstycket, till skrifning och räkning, därvid läraren skref före å taflan å barnen fingo skriva efter samt uppsatte talen å taflan å barnen fingo räkna ut dem. Alla de däremot, hvilka ej kunde sin katekes eller för hvilka skrifning och räkning ansågs vara onödigt, fingo under tiden läsa på sin katekes eller innanläsningsläxa. Kl. 5 var aftonvardsrasten (sommartiden), hvarefter åter innanläsning vidtogs i likhet med f. m. Någon gång i veckan kunde vi hela skolan få sitta tysta åhörare till förklaringar öfver något af buden, artiklarna, bönen eller sakramenten. Läraren gick då åter och fram med korslagda armar och predikade hvad vi tyckte som en prest, men gjorde aldrig en fråga till oss. Hvarje lördags afton lästes följande Söndags Evangelium samt dithörande böner och salmer. Vid dessa tillfällen omtalades ofta den kyrkliga ordningen samt uppmanades vi att flitigt besöka kyrkan, hvilken uppmaning, jag vågar tro, ej litet bidrog till att jag jämte många af mina kamrater i dessa unga år rätt ofta besökte kyrkan samt hade ej tanka det var skamligt ehuru skon var lappad samt byxorna eller rocken trasiga. Nej det kändes ett behof att ofta gå i kyrkan. Kl. 7 slutade dagsarbetet med »Jag tackar dig Gud» samt »Högste Gud, ack värdes höra» o. s. v. —

Såsom lärare har Kriholm alltid bedömts såsom driftig och sträng. Kyrkoherde Hedin ansåg honom vara den yppersta lärare han någonsin förmärkt, och till bevis därpå vill jag säga att han egde ett så oinskränkt förtroende till Kriholms förmåga så att, om ett barn blott gått i Kriholms skola en å annan vecka, så kunde han säga: »Gud bevara mej, nu har de vurte någe med dej.»

Sträng var Kriholm; ingen vågade se upp från sin bok eller göra en knuff mot en annan; märktes det, blef följden en grundlig örfil. De s. k. tröga, som ej för dagen kunde läsa upp sitt katekessvar eller öfva upp sin innanläsningsläxa, fingo rätt duktigt med stryk — ja jag vet personer som säga sig fått så mycket, så de förmena ingen herregårdsoxe fått mera. Huru som helst är jag öfvertygad, att i flesta fall var nog giltig orsak till bestraffningarna för att rycka upp de slöa och ligkiltiga, och i öfrigt var det den tidens sed, att karbasen ej sparades i någon skola af hvad slag som helst. Sällan eller aldrig hördes klagan hvarken från föräldrar eller elever öfver bestraffningar i skolan. Det hände ofta, att klagade en elev öfver en bestraffning i skolan, så kunde han erhålla en till af far eller mor för

besväret. I öfrigt ansågs det vara en så stor skam omtala man fått stryk i skolan för att man ej kunde sin läxa, så man teg gärna därmed. Men det vill jag säga att om blott $\frac{1}{10}$ så grundliga bestraffningar *nu* skulle tillämpas, så skulle läraren snart vara från föräldrarnes sida i yttersta trångmål.

I hög grad drefs katekes och innanläsning; dessa ämnen voro som vi veta behofvet för konfirmationen, och han kunde komma ganska långt i dessa ämnen enär den mekaniska färdigheten i första rummet afses. Skrifning och räkning samt öfriga nu i skolorna införda ämnen voro för Kriholm af ringa värde; icke heller satte föräldrarna stort värde därå under denna tid, utan endast å om barnet kunde katekesen, ty den som i tidiga år kunde sin katekes var och förblef en guldgosse. Till princip tycktes Kriholm hafva att aldrig någon, såvidt ej föräldrarna bad därom, fick börja skrifning och räkning förrän katekesen var nästan inlärd (jag fick aldrig börja någotdera, ehuru jag ej var sämsta eleven, men antagligen ansågs det onödigt i följd af mitt ringa värde såsom »tagegosse»), häraf vågar jag påstå att knappast 10 procent af alla Kriholms elever kunde skriva sitt namn. Jag vill erinra, när jag 77 här i tiveden tillträdde efter Kriholm, befanns af 47 barn blott en gosse 16 år, hvilken torftigt efter föreskrift kunde teckna det lilla alfabetet. Historia, Geografi och Naturkunnighet voro för Kriholm, oaktadt han tagit folkskolelärareexamen, mera främmande ämnen än de *nu* kunna vara för en medelmåttig lärare eller lärarinna på småskolans område, och jag vågar påstå han hyste ovilja mot dylika ämnen. Kan erinra: mina fosterföräldrar köpte mig historia och geografi, bad mig taga dem till skolan för att få läsa läxor däri, men när jag lemnade fram böckerna och bad därom, sade mästaren: »Är du galen pojke, hvad tror du de där skulle tjena dej te för nytta för tid å evighet?» Helt snopen och utskrattad af kamraterna stoppade jag böckerna i fickan och brydde mig föga om dem förrän vid 20 år.

Examen i Kriholms skola försiggick mycket lätt åtminstone för läraren. Pastorn eller Kyrkoherden satte sig vid bordet, ropade fram efter listan en och en i sänder, därvid han fick läsa 1 å 2 verser i Testamentet samt 1 eller 2 katekessvar. Något vidare förekom aldrig och var ofta examen med 25—30 barn gjord på mindre än en timma. Sålunda ungefärligen gestaltar sig hvad jag hört af de gamle och hvad jag själf erfarit om Kriholm och hans skola. Will jag härtill bifoga Kyrkoherde Westmans ord vid Kriholms sista examen i tiveden den 16 Juli 1877: »En lärare hvilken ett 40-tal år inom denna församling oförtrutet arbetat, ja under mer å mindre gynsamma omständigheter och förhållanden i det ringa men ej ovigtiga barnundervisningskallet, afslutar i dag sin verksamhet och

efterträdes af en yngre som nog vill söka komma längre än den gamla förmått, men jag vill erinra: att den gamla här ej längre kunnat komma än han kommit, om han änskönt därtill haft den bästa vilja och förmåga, ty hans skola har saknat både lokal och undervisningsmateriell. Vi står nu inför en tid som kräfver en mångsidigare undervisning än den hittills varande, och vi får ej envist motsätta oss nya läro och öfningsämnen införande i våra skolor, ja äfven i denna. Måtte herrns hand vara med och öfver den afgående läraren i hans återstående dagar. Församlingen är honom skyldig all tacksamhet och erkänsla. Å må herrns hand allt framgent vaka öfver och leda denna skola framåt.» (Den gamla grånade läraren brast härvid i gråt.)

Såsom en billig gärd af erkänsla för Krigholms långvariga arbetsdag beviljade församlingen honom 1877 årlingen 250 kr. samt St. Lassåna bruk det innehafda torpstället; men liki mången annan, som offrat sitt lif i det sträfsamma arbetet, fick han ej länge här nere njuta af de bättre lefnadsvilkoren, hvilka nu inträdde. Följande året blef han nästan blind, hvarvid han omhändertogs af en dotter i Hofva (Västergötland), där han dog sommaren 1879.

De sednare åren ombad jag honom få några notiser om hans lif och erfarenheter på skolans område, men han afböjde det alltid. Med visshet erfor jag att han med övilja emotsåg den sednare tidens kraf på en vidgad folkundervisning; med missnöje emotsåg han besluten om de nya skolhusens byggande. Han sade: »det borde vara nog, enär det finnes en skola vid kyrkan å så min.»

Om en annan afliden lärare, den af oss alla allmänt kände och afhållne Sandell är ju icke frågan att *nu* erinra något. Jag vill blott erinra: att enär han, ung och kraftfull, tog kyrkoskolan om hand efter Krigholm, så inträdde denna skola i ett nytt skede, ett nytt lif, en uppräckning i en för den tiden (1852) ovanlig grad. Flera ej förut kända läro och öfningsämnen infördes (undervisningen bedrefs de första åren efter Lancaster-metoden) och *allmänt* uttalades den tanken, åtminstone de första 25 åren, att han var en af de nitiskaste och skickligaste af lärarne i södra Närke. Resande å skjuts från Wretstorp till Askersund funno många ofta ett nöje stanna vid kyrkan samt gå in i skolan å åhöra densamma en och annan timma.

Om en lärarinna, hvilken verkade i Svinnersta by intill 1867, då hon dog, vill jag erinra. I fråga om hennes föregående lif och verksamhet känner jag ringa, endast det att hon, straxt efter Krigholms afflyttande från Körstafallet, lärde börja barnaundervisning i Svinnersta by. Hon kallades vanligen Krykes-sara, emedan hon gick på kryckor. Denna gumma var ganska

from, godmodig och fryntlig och ansågs alltid som en byns gemensamma egendom, hvadan alla vårdade sig ganska väl om henne. Hon gick ur stuga och i stuga år ut år in, en vecka eller två på hvarje ställe, och läste med de mindre barnen. Läslokalen var än i köket, skafferiet eller klädboden (drängstugorna gillade hon ej gärna). Barnantalet lärde ibland vara 20. Läsetiden var alls icke ordnad med timmar om dagen, dagar i veckan eller tider af året, och aldrig stod skolan under kontroll af någon mera än byns gummor. Lön hade hon ingen, utan erhöill hon kläder och föda af byn gemensamt. I öfrigt var hon en själskrifven gäst å alla byns bjudningar af hvilket slag som helst. Genom byns innevånares försorg tilldelades hon 1864 eller 65 af Kongl. Maj:t 30 kr. i belöning för barnundervisning i Svinnersta by. — Till grafven följdes hon af de flesta af byns innevånare jämte en skara barn. Hennes storstättliga begrafning och verksamhet beskrefs i Närkes Allehanda på ett mycket hedrande sätt, på något öfver $\frac{1}{2}$ spalt. Dock kan jag ej frångå tillägga, att Kyrkoherde Hedin, Sandell och Krigholm ej fullt ville erkänna gummans duglighet såsom lärarinna å det första stadiet i så hög grad som hennes gynnare, emedan det skulle falla sig rätt svårt borttaga en del oarter i uttalet, hvilka barnen inlärde i gummans skola.

Till sist några ord om huru, om jag så får säga, min skola där öster uppkom. Det är visserligen svårt tala om sig själf, men jag vill ej undgå det. — 1865 var här hos Kyrkoherden Hedin en vice pastor L. F. Pettersson anställd. Jag tror de flesta skall minnas honom såsom en särdeles välvillig och godmodig person. Denne pastor fann det vara allt för tarfligt med barnaundervisningen i östra socknen, hvadan han föreslog Hedin och Skolrådet att de borde söka skaffa någon som kunde läsa med barnen i östra socknen, emedan den tid Krigholm där om året undervisade (5 å 6 veckor) var allt för kort. Förslaget bifölls såväl af Hedin som skolrådet. Men mig är det ännu en gåta, huru det kom till, att jag kallades till denna post, — om ej det, att jag stod väl hos Hedin iföljd af att jag vid de årliga husförhören läste bra innantill och kunde min katekes, sade han. Emellertid kom min fosterfader från kyrkan en Söndag och säger »Du skall gå till pastorn om Tisdag; han vill tala vid dig, han vill du skall blifva skolmästare. Ej utan underliga känslor mottog jag ett dylikt bud; jag skulle blifva skolmästare som ej kunde mera än nöjaktigt läsa svenskt och latinsk tryck, därtill mycket tarfligt räkna och skriva, ja tarfligare i dessa sednare ämnen än ett barn som nu genomgått en tarflig småskola. Men jag vill därför ej förneka det jag från barndomen ansett såsom höjden af min lycka att blifva skolmästare, oaktadt hvarken jag eller mina fosterföräldrar iföljd

af torftiga omständigheter kunde göra något därför. Emellertid gick jag till pastorn ej utan fruktan och häfvan. Inkommen frågade han mig om jag hade lust försöka läsa med barnen i Långstorps och Bensäters rotar 8—10 veckor om året, förty det är de sämsta rotarne jag har, sade han, men är du »läsare» då vill jag ej ha dig. Som jag svarade ja till det förra och nej till det sednare, så var snart nog allt klart. Du skall, sade han vidare, lära barnen läsa i salmboken, nya testamentet och katekesen. Skrifning och räkning behöfver du ej öfva med dem; men har du lust att blifva skolmästare, så kan du öfva upp dig, ty jag kan tro att, enär du ej gått i någon skola mera än hos Kriholm, så för du ej kunna så mycket och kommer vi att tycka om dig så torde hända du framdeles kan få platsen efter Kriholm. I lön får du 16 skilling om dagen till maten samt 1 skilling dagligen af hvarje barn du undervisar, men denna sednare afgift skola föräldrarne betala själfva; i öfrigt får skolan bli hos hvilken som helst inom rotarne, som vill ha dig och gifva dig maten för dessa 16 skilling om dagen.

Till en början fick jag en liten kökskammare i mitt hem till lokal, där jag ordnade några säten och ett fällbord å golfvet. Barnantalet blef 19. Jag viste ingen metod, inget undervisningssätt mera än vad jag sett hos Kriholm. Jag sökte också följa honom efter, så godt jag kunde. Efter 8 veckor kommer pastorn, ovetande en dag och håller examen, därvid han själf förhör barnen i de stycken de genomgått. Han ansåg dem hafva öfvat sig, hvadan han tycktes vara belåten. Han ombad mig nu läsa 8 veckor på hösten, men »då kan du börja låta de större barnen skrifva och räkna någon stund å dagen», tillade han. När hösten kom, ville något hvar hafva skolan i sitt hem, hvadan det blef ett flyttande en vecka hit en dit, därvid barnen och jag inrymdes i stugan eller vindskammaren, någon gång i kammare utan eldstad, hvadan det hände att under kallare dagar nödgades barnen å jag hafva vantarne på oss. Men sanningen att säga så omfattades denna anspråkslösa skola af de flesta målsmän där öster med kärlek och förtroende. En enda af de östra (C. J. Jansson i Rosendahl) förmådde sig ej sända något barn till min skola, till följd af det han ju rättvisligen kunde anse undervisningen för klen, hvarföre han inhyrde dem hos Fr. Ljung för att gå i Sandells skola. Men då han märkte att detta kostade honom 100 kr. om året, tog han dem därifrån och öfversände dem till mig och blef min bästa gynnare i alla trångmål. 1866 ingick han till stämman i Maj med begäran om skolhus vid Kårberg. Men som förslaget var något hastigt påkommit och med hänsyn till den tidens allmänna tankar och tänkesätt hos de ledande männen om skolväsendets framtida

utveckling, så afstyrkte stämman *enhälligt* motionen (Ja till och med motionären hänades af personer hvilka borde vetat bättre).

Sanningen att säga fanns det personer, hvilkas ord vägde tungt i vågskålen, och de sågo ej gärna att skolan där öster borde komma längre än den var. Det fanns en man som öppet yttrade: »Låter vi det där barnet tillväxa så kan hända att vi framdeles får på oss en utgift af 3 å 400 kr.» Det fanns personer som öppet sade till mig: »låt bli det där tilltaget, sluta af, vi behöfver dig ej, vi har nog med skolor ändå, vi har Kriholm och Sandell å vi har nog med utgifter för dem. Dylikt var visserligen för mig ej uppmuntrande men bidrog ej ringa till att östringarne fattade mer sin lilla skola om ryggen samt att ropet om skolhus vid Kårberg blef allt starkare och starkare från deras sida; hvarvid de tillika framhöllo orättvisan af att betala den nämde skillingen i dagafgift, enär de ej voro befriade erlägga betalning till kyrkoskolan, hvaraf de alls ingen nytta ansågo sig kunna draga. Ja detta om åren 1865, 66 samt till och med 67. 1867 vid Majstämman föreslog Pastor Pettersson, att församlingen borde skänka mig 60 kr. för genomgåendet af en småskolekurs i Örebro. Flera satte sig däremot (ganska häftigt), men A. G. Persson och D. V. Andersson i Svinnersta talade varmt därför, men beloppet nedprutades till 30. Hemkommen med ett nödtorftigt betyg uppmanades jag af Lektor Bogren att begära 150 kr. i årlig lön. Pastorn upptog frågan Octoberstämman, men stämman stannade på löjtnant Kindstrands m. fl. inrådan vid 50 kr. i ett för allt, hvarvid den förra betalningen alldeles skulle upphöra. Denna lön blef sämre än den förutvarande. Pastor och östringarne voro missnöjda med utgången. Pastorn, hvilken nu snart stod färdig afflytta, ansåg sig snart kunna ställa mig en plats, där bättre utsikt till bröd kunde vinnas. Följande vinter 68 insjuknade här utnämnde Kyrkoherde Westman i Kräklinge, hvadan pastorn föreslog mig att vikariera i hans skola. Gärna emottog Westman mig, och lika villigt flyttade jag dit. Men nu när östringarne märkte att de voro nära förlora sin skola, uppgäfvo de härskri mot dem som arbetade bort mig eller nekade de begärda lönevillkoren, hvarvid de enhälligt uppvaktade dåvarande pastor Frodin från Askersunds Landsförsamling och anhöllo få mig tillbaka samt att jag skulle erhålla minst den begärda lönen (Frodin var ej någon leksak för motvilliga gubbar att dragas med); han upptog östringarnes begäran och framförde till kyrkostämman hvarvid nu ej en enda röst motsatte sig det begärda. Efter 12 veckors vistelse i Kräklinge kallades jag därifrån. Mina läsestationer ordnades nu vid Björstorp och Östansjö, där drängstugorna afgiftsfritt uppläts 3 å 4 månader årligen. Men vill jag tillägga, att från och med detta år 1868 visade sig ifråga

om skolor och lärarelöner ett förut ej annat intresse; ingen skola hördes vara öfverflödig, ingen lön för hög, och ett stadigt stigande rop hördes ständigt från öster och väster efter skolhus, hvadan Kyrkoherde Westman snart nog efter sin ankomst fann skolrådet villigt för uppförande af ett skolhus vid Kårberg å ett vid Breberg, ehuru stämman sedermera ett par gånger uppsköf frågan, hvadan inget faktiskt beslut fattades förrän 1875.

De nya skolhusen voro färdiga 1877, då vårterminerna i båda började 1 Mars. Då tycktes ett stort steg vara vunnit. Då tyckte större delen att nu borde skolväsendet vara tillfredsställt i lång tid; men att så icke var visade sig snart. Redan 1878 framstod fordringar från Tycke rote om att få skolhus, å från första terminens början vid Kårberg visade sig det oafvisliga behovet af småskolelokal, hvadan snart nog den personen fick rätt som bad de ledande männen vid husets uppförande taga hänsyn till och bygga så att där skulle vid behof kunna inrättas 2 bostäder och 2 lärosalar.

Ser man tillbaka på tiden 1842 och jämför med nutiden (1893), så är det ju en vacker, alltiämt stigande öfervillighet församlingen visat för sitt skolväsendes höjande under dessa 51 år (får dock tillskrifva den raskaste farten de sednaste 20 åren). Vi erinras: 1842 inrättades fasta folkskolan vid kyrkan; 1852 skolan i Tiveden, hvilken ej en f. d. inspektör någonsin förmådde sig erkänna för vare sig folkskola, mindre folkskolor eller småskola; 1865 småskola i Långstorps och Bensäters, rotar; 1871 småskola vid kyrkan; 1877 förvandlades småskolan där öster till folkskola vid Kårberg och skolan i Tiveden till mindre folkskola i Breberg; 1888 eller 89 inrättades folkskolan i Tycke och småskolan vid Kårberg och 1890 en åtminstone tillfällig småskola i Svinnersta.

Men jag vågar därför ej säga eller tro eller söka inbilla mig eller någon annan den öfvertygelsen: att nu är allt nog, allt behof fylldt, nej nej, nya rättvisliga kraf står nog för dörren och skola segrande fast småningom gå ur striden.

Till slut vill jag erinra: Vi minnes ju alla det svenska folkskolan för något öfver ett år sedan den 18 Juni firade sitt 50 åriga tillvaro. Ett tillbakaseende gjordes då något hvarstades i vårt land på dess historia och utveckling. I vår ort firades minnet på ett värdigt sätt med ett föredrag i Askersunds landsförsamlings kyrka af Prosten Björkman, ett föredrag som var upplysande och lärorikt i många afseenden och icke minst i det man fick höra: att folkskolans arbete var ett allt mer å mer brytande af ett af de insegel, hvilka omtalas å de sista bladen i den heliga skrift.

Får nu sluta mitt torftiga anförande med den hjärtligaste förtröstan till Herren, att han allt framgent, som hitills, vårdar,

skyddar och leder särskildt detta samhälle, dess styrande och ledande män, dess lärare och lärarinnor.

B. Komplettering av föregående föredrag, nedtecknad 1920—1921.

Den första barnundervisningen i Snaflunda bedrefs i hemmet af modern på så sätt under åren 1810—1880. En s. k. ABC-Bok med stora och lilla alfabetet, vidare fader vår, morgon och aftonböner, bordsböner, syndabekännelsen och välsignelsen, trykt å groft papper, inbunden i starka permar, å vars sista blad var en stor tupp stående på en kista kallad Tuppens pänningkista.

Mellan varje stafvelse var skiljetecken utom i syndabekännelsen.

När modern satte sig till ro, tog hon barnet i knäet, visade bokstäfverna och sade »detta ordet heter a och detta b» o. s. v. och så fick barnet lära att bokstafven var ett ord i stället för ett ljudtecken. Efter en stund lades boken åsido och höljdes af ett skynke, då Tuppen skulle värpa socker, pängar eller ris, om en stund fick barnet lof att se efter vad Tuppen värpet, då ögat möttes af en bit socker en slant eller ett ris allt efter framsteg i mammas skola. Stark var trön å Tuppens värpande, ja ända till barnets 11 å 12 år. När modern arbetade i väfstol eller spinnrock, fick barnet sitta bredvid och plugga om och om på sin rad, tills det kunde stafva den och sedan läsa den hvad man kallar rent.

Sandbänk fanns i kyrkskolan från 1842 tills 1855. Antalet barn var där under denna tid minst 80, högst 108.

Under lästiden, som varade från dager till sena kvällen, satt gubben på en trefotapall mitt på golfvet med en lång käpp i handen. Barnen å säten å bänkar runt omkring mästaren. Bakom dem lemnades nödig plats för husets spinnrockar m. fl. verktyg, hvilka voro i dagligt bruk.

Psalmboken, katekesen och nya testamentet var hela undervisningsmaterialet. ABC-Boken skulle man lärt eleven, innan han fick gå i denna »storskola». Gubben kunde ej skrifva eller räkna, alltid framhållande att denna konst var farlig mest för döttrarne.

Svinnersta byamän antog en f. d. torpare Olof Krigholm, broder till den på 1860talet afledne komminister Krigholm. Äfven här försiggick skolarbetet från morgon till kväll i samband med väfstol och spinnrock, ja ofta till och med vid lyset från spiselbrasan.

Någon skolmateriel före denna tid står ej att finna, icke heller förteckning öfver barn och skolgång. Pastor efterhörde

vid husförhören, hvad barnen kunde, och belönade ofta med en slant de bästa af dem samt manade öfriga att läsa på bättre till ett annat år. — Barneningo själftva bestå sig materiellen, som bestod af Psalmbok, nya Testamentet, katekes, Bibl. Historia och Griffeltafla. Några primitiva långbänkar var nog tills 1877, då pullpeter anskaffades i folkskolan vid kyrkan.

1877 upphörde skolan. Då inrättades i stället en fast mindre folkskola i Breberg med nödig materiell af pullpeter, statens Läsebok, kartor m. m. som ännu äro i bruk. 1865 inrättades en flyttande rote eller småskola i öster med samma löneförhållande som Kriholm åtnjöt, men utan annan materiell än den barnen bestod sig. 1877 förvandlades denna skola till folkskola vid Kårberg med materiell af kateder, statens läsebok, kartor, Griffeltaflor och pullpeter, som ännu äro i bruk. 1889 inrättades en folkskola i Tycke med lika materiell, som ännu är i bruk.

Några dagböcker öfver skolgången i de flyttande rote-skolorna fördes ej vidare än å ett ark papper af läraren, hvarå närvarande dagar samt barnens namn antecknades samt inlemnades vid Jultiden till kyrkoherden. 1852 började någorlunda fullständig dagbok föras vid kyrkskolan, 1877 vid Kårberg, 1889 vid Tycke, 1877 vid Breberg Först efter 1880 genom starkt tryck af folkskoleinspektören blef (kyrkoherdens nämnda) examen utdömd och lärarne fick själftva förhöra i alla ämnen som undervisats uti.

De styrande pamparne i församlingen på 1860 talet voro föga böjda för någon barnundervisning, mera än hemmet gaf, och ansågo dem som sysslade därmed med mindre blida ögon emedan de kräfdde en ringa lön.

De *rika* bönderna voro här på 1850, 60 å 80-talet skolans värsta motståndare. Nu är förhållandet omvänt.

Straffen i skolan var i många år: skamvrå, risbastu, och handplagg samt kvarsittning, sällan eller alldrig förekom att barnet skvallrade, ty då fingo de ofta mera, ty föräldratukten var ej så klämig förr som nu. . . . Handplagg brukades af Kriholm; tillgick så att eleven, en två eller flera, fick lägga händerna på bordet och få vissa slag af den långa rotingskäppen.

För*) min enskilda person har jag alltid fattat ett visst förakt för den som alltid frågat efter lönen innan han utfört arbetet, hvadan jag alldrig förmått mig att under min 38 åriga tjänstetid någon gång begära lön för mitt arbete. Skolrådet försummade dock alldrig den saken utan höjde den årligen så långt ske kunde i enlighet med de på 70 och 80 talen stiftade lagarne

*) Det följande hämtat ur ett tal inför barn och vänner å 75-årsdagen 1920 den 5 juli. Enligt en notis i en ortstidning överlämnade barn och barnbarn därvid bland annat en silversnusdosa med inneliggande 100 kronor i guld.

för bättre existensvilkor. Dessa äro nu alltför tarfliga för våra dagars lärare och lärarinnekår, hvilka icke kunna med sin matematik beräkna det möjligt att någon kunde existera på de små lönevilkoren som förr bestods såväl till folk- som roteskolor. — Knot och klagande i detta stycke har alltid varit mig en styggelse. Pligtuppfyllelsen och själftransakning först och det gamla mottot: Ställ mun efter matsäcken, beräkna dina inkomster små och dina utgifter stora, så får du förr debet och kredit att gå ihop, ty då undandrar du dig att köpa hvad du i verkligheten icke behöfver. Se nedåt, så skall du märka stora massor hvilkas lott du beklagar, och då kanske du torde blifva mera ringa och bedja: »Käre Gud, fattigdom och rikedom gif mig icke utan låt mig min dagliga spis af bröd få.»

Både *allvarligt, glatt och lätt* har jag tagit lifvet i alla mina åldrar men icke lättsinnigt, och därför har varit skönt att leiva. Och därför har jag tills dato egt en inre tillfredställande lifsglädje oaktadt, ofta nog, mörka moln hotat störa friden. Vänner har jag alldrig farit till togs efter men haft många hvilka nu nästan alla vila i sina kamrar. Ovänner och vedersakare torde ock under ett långt lif varit många. Har så varit så torde de gjort mig mera gott än ont, hvarför jag känner mig ett hjärteligt tack skyldig alla människor jag varit mer eller mindre i beröring med under mitt lif. Själfkänedom är en svår konst, ty det egna *jaget* vill råda. Man vill icke fram med hvad som är ett fel eller brist hos sig själf, man ser det hos en annan och kritiserar det så gärna, men icke hos sig själf. Jag känner väl att min person under ett långt lif dels såsom lärare, dels såsom enskild och familjefader af utomstående bedömts på flerfalliga olika sätt; det torde ej sparats på hvarken svarteller hvitmålning. — Såsom lärare stod nog min person i hög kurs minst 30 år men med det omdöme af många: han är för sträng, noga, kittslig och grannlaga, har alldrig öfverseende med någon. Det var nog sanning. Som enskild person har jag väl ej mer än andra kunnat vara mer än en människa med fel och brister men därför icke funnit gott inrätta min syn på tingen i lifvet i religiöst, sedligt, intellektuellt och politiskt lif efter hvarje pappas och mammas smaksinne och lyst. Här har jag lugnt stått för mig själf, frågande föga efter tadel eller smicker, med lugn för Gud och man, mig själf mitt värn. Låt verlden prata hvad den vill, hon ser alldrig mera än skalet, sällsynt kärnan af en människas inre lif och tankar. Ansvarslöst tadel eller smicker vare en afsky för hvar sedlig man och kvinna. — Såsom make och husfader erkänner jag gärna jag af mången varit och är ännu olika bedömd, men fåtalet har träffat pricken. Ja, jag har varit rysligt svår: »hjärtlös, kallblodig, elak, obarmhertig»

och allt möjligt annat än bra. Allt dylikt bär jag med ett gott samvetes vittnesbörd. Den som sökt att i lifvets skola få fostra sig själf först och sedan fått på sin lott fostra andra och egna till nyttiga samhällsmedlemmar, känner intet mål annat än rätt och rättfärdighet till alla. Mot min vilja har jag mer än en gång af omständigheternas kraf tvingats att visa mig både kall och hård för att böja ett barns egenvilja till eftertanke och lydnad. Jag nekar icke att jag någon gång af rent tvång och med stor inre grämlse måst visa mig hvad man kallar hjärtlös, men detta för att afvända något som jag förutsedt skola kunnat blifva ännu värre och hafva oberäknliga följder för så väl den ena som den andra. Ty såvida det är sant att fadern är familjens hufvud, så följer ock hans rätt att vaka öfver husets medlemmar och framför allt barnen och se till att de fostras i tukt och lydnad, böjande egenviljan till trons lydnad under all föräldramyndighet: föräldrar, lärare, kyrka och öfverhet. . . .*)

*) Om sig själf uppger läraren Andersson, att han var »född i Snavlunda d. 5 Juli 1845 af fattiga föräldrar, modern dog vid födelsen, fadern ville ej hava barnet i vård; ett fattigt torparefolk i släktskap med min mor tog sin hand om mig som eget barn, bevisande kärlek och öm vård om mig så länge de lefde. »Tage gosse» kallas här i södr. Närke fader och moderlöst barn hvilket vid födelsen toges af barmhertighet utan ersättning af kommun eller annan.»

I Nerkestidningen var följande artikel intagen den 7 juli 1915. *En lärarveteran.* 70 år tyllde förliden måndag förre läraren vid Brebergs m. folkskola i Snavlunda hr A. V. Andersson. Född inom socknen började A. sin lärarebana 1865 under torftiga förhållanden och fortsatte med oförminskad nit och kraft tills 1904, då han blev pensionsberättigad. De 12 första åren hölls skolan i stugorna socknen runt, varvid barnen placerades kring bord och bänkar, ja ofta på den stora spiselhällen, och undervisningen bedrevs ofta nog i samband med spinnrockens surrande. Men lärarens energi, sällsynta nit och skicklighet gjorde, att barnen drevos fram till en god innanläsning och väl bereddes för inträdet i nattvardsskolan, vilket ansågs nog denna tid såväl av prästerskap som föräldrar. 1877 inrättades Brebergs skola på Snavlundavägen, där A. fick fast plats. Inom få år hade A. lyckats driva skolarbetet framåt så att skolan av sakkunniga ansågs som den förnämsta i orten, vadan inackorderingar av barn från avlägsna håll ej blevo sällsynta. Anderssons gemytlighet och omutliga rättsskänsla har allt från barndomen gjort honom aktad och värderad av alla. Som en sällsynthet må antecknas, att han under sin långa arbetsdag i skolans tjänst aldrig begärde lön för sitt arbete utan var tacksam med vad församlingen gav. (Ej sällan vankades dock lönehöjningar utan hans begäran). Cirka 3.000 barn ha längre eller kortare tid åtnjutit hans undervisning. Kommunalt och politiskt intresserad har han livligt följt den förtgående utvecklingen och en lång följd av år flitigt meddelat länsstidningarne ortsnyheter, skolminnen, sockenbrev m. m. Till 70-årsdagen ärnade en del av hans vänner bereda honom någon överraskning. Anande detta undanbad han sig emellertid denna uppmärksamhet. Andersson, vilken ännu är kry och livlig, ser man ännu dagligen sysslande med sitt lilla jordbruk å det idylliska Svenstorp, varvid man ofta får höra honom murra över nutidens klemiga uppfostran, lyx, förfinade seder och bruk, vilket gör den fattige ännu fattigare.

Om Vålinge skola och dess lärare 1848—1855

Av

Anders Lundgren
Folkskollärare i Reslöv, Skåne

År 1848 hölls den första examen i Höghults skola i Wälinge socken.*) Kontraktspresten J. M. Falk höll examen. Man började med innanläsning. Sedan barnen blifvit uppställda i »cirklar», uppmanade prosten än den ena och än den andre af cirklarne att börja att läsa, men öfverallt var det tyst: man väntade på lärarens signal. Tydligen missnöjd öfver att han icke förmådde göra sin myndighet gällande, vände sig prosten till läraren och yttrade: »Man får dem ju icke att läsa». Äntligen hade läraren gjort sin rund kring skolan och den väntade signalen ljöd. Nu hördes på en gång från 10—12 cirklar ett högt men entonigt och taktmessigt läsande. Prosten lyfte då på axlarna under det han yttrade: »Det blir icke så lätt att vara prest om några år».

Lärare i Höghults skola från 1847 till 1856 var Nils Jönsson. Han var snickare och tillbringade det mesta av skoldagen på sin verkstad eller många dagar på arbete långt ifrån skolan och lät skolan skötas af någon af gossarne. Att han försummade oss så mycket, väckte missnöje hos alla de större barnen. Till skolan hörde endast torpare och statfolk, och då dessa hos prosten Falk klagade den ene efter den andre öfver lärarens försumlighet, svarade vid ett tillfälle prosten: »Löp Ni så mycket Ni vill, Ni ären för små att sätta honom af».

Skolsalen var ljus, men ej tillräckligt hög, golfytan ganska rymlig i förhållande till barnantalet; ventilation åstadkoms genom att öppna öfversta delen af hvartannat fönster; värmeapparaten bestod i en jernugn, i hvilken man eldade från rummet med stenkol.

Den enda undervisningsmateriel, som fanns, var en del stora tabeller för stafning och innanläsning samt en del små för rättstafning jemte en »sandbänk», deri nybörjarne skulle lära sig skriva i sand. Ingen karta fanns.

Skolan pågick alla veckans söckendagar, men med uppehåll om onsdags- och lördags eftermiddag. (På lördags eftermiddagen gick ofta hela skolan till skogen för att »repa» enris, som ströddes på golfvet i hela skolhuset). Under ferierna hölls Söndagsskola. Den dagliga lästiden var sex timmar emellan kl. 8—4 eller 5 med en half timmas rast kl. $\frac{1}{2}$ 10—10

*) Om denna uppsats gäller, vad sid. 5 i not säges.

och en half tim. från 4—4½. Då skolan slutade kl. 4, inställdes efm. rasten. Inga andra uppehåll gäfvos.

Efter bönen hvarje morgon upphördes hemlexorna, dessa voro alltid antingen katekes eller biblisk historia. Några andra kunskapsämnen förekommo icke. Någon kursindelning kände man icke till, icke heller till indelning i lexlag, utan hvar och en läste igenom sin bok så fort han kunde. Läraren förhörde efter regel några stycken, som sedan såsom monitörer skulle förhöra de öfriga. Ofta gick läraren ut, när bönen var slut. Då blef det min tur att utnämna (om det var första dagen i veckan) och förhöra monitörerna. De som icke förhördes eller icke voro förhörda, läste öfver sina lexor.

Efter som barnen blefvo förhörda, framtogo de sina räknetaflor eller sitt skriftyg. Den som skrifver detta, gick ofta ut till läraren på hans verkstad med sin räknetafla för att få undervisning. Katekesen var naturligtvis den samma för alla, men bibliskhistorien varierade: Kurts, Åkerbloms, Wingses, som var uppställd i frågor och svar, med flera lästes.

Tiden från rasten till middag var delad i två afdelningar: först skrifning eller räkning, sedan innanläsning i cirklar. På eftermiddagen före rasten samma ordning som under förmiddagen efter rasten. Efter rasten: rättstafning utantill eller huvudräkning, någon gång psalmsång. Gymnastik någon gång i sammanhang med middagsrasten. Lördags förmiddagen upptogs af repetition samt genomgåendet eller rättare uppläsandet af följande Söndags predikotext.

För innanläsningen användes endast nya testamentet och renläsningstabellerna. Svensk historia, geografi och naturlära kände de flesta icke ens till namnet. Jag var den ende i skolan, som hade en geografi (Winges). Jag fick aldrig lexan i den, utan jag läste i den, när jag ville under innanläsningstimmarna. Någon gång lemnade läraren mig en bok, som handlade om »kungar och krig» jemte åtskilligt annat. (Jag tror det var »Hem-Skolan».) Jag minns ännu, med hvilket intresse jag läste om dessa nya saker.

Någon utveckling af lexan kom icke ifråga i hvardagslag, utan hvar och en fick då blott läsa upp sina stycken eller, om dessa voro många, blott ett och annat. Endast vid repetitionen utfrågades i någon mån det lästa, emedan många då hade samma lexan. Repetitionen afsåg icke särskildt det under veckan lästa, utan i allmänhet det genomgångna, så att t. ex. alla, som genomgått hela katekesen en gång, kunde hafva samma repetitions-lexan, oafsedt om de för veckan läst i första eller sista delen af boken.

Den som var dugtig, kunde »lära ut boken» 2 a 3 gånger under året från perm till perm med »Kortreligionshistorian», Hustafan, Botpsalmerna, »Spörsålet» och »Satanasymbolum» (De citerade orden äro skoltermer).

Barnen skulle efter regel vara ute eller i samlingsrummet under fristunderna, men detta hölls icke så strängt. Var någon inne, när det skulle ringa, måste de gå ut vid första ringningen. Då det ringde andra gången, skulle alla vara uppställda; ordningsmannen öppnade då dörren, och hela skaran med händerna på ryggen marscherade in under ett taktmessigt stampande, hvartill läraren slog takten med ringklockan mot ett litet bräde, som låg på kathedern. Sedan alla kommit in, stängdes dörren af ordningsmannen, och alla stodo nu rundt om skolan. På gifvet tecken gjordes vändning mot bänkarne, och händerna framräcktes för snygghetsmönstring. Läraren gick dervid rundt om skolan och såg på de framräckta händerna, som skulle vändas vid lärarens ankomst till hvarje enskild. Derpå intog läraren sin plats på kathedern och gaf ett lätt slag med klockan, då alla intogo sina platser.

Under läsningen gick läraren rundt om i skolan: han kunde sålunda icke hafva en öfversigt på en gång öfver det hela. Då någon hade någon anhängan att göra, gjorde han sig bemärkt genom att slå i handen och uppräcka två fingrar. Det klatschade derföre nästan beständigt, men oftast gälde det dock blott att få gå ut.

Ordningen öfvervakades strängt, då läraren var inne. Kroppslig aga var ingenting sällsynt; den kunde tilldelas för små saker nog ibland: hade någon under middagsrasten blifvit våt i träskon, skulle han ha »pisk». Stundom var läraren grym och straffade så, att det fyllde alla med fasa. Ett exempel härpå torde böra anföras: På Höghults gård bodde en majör Liljecrona; han hade flera söner. Dessa roade sig ofta med jagt. En dag råkade de några skolgossar, mot hvilka de på skämt riktade sina bössor och hotade att skjuta. En af gossarne vände sig ifrån jägarne och böjde sig framåt, under det han ropade: »Skjut mig i r . . en, herrar.» Detta anmälades af herrarne för läraren samma dags afton. Morgonen derpå skulle gossen straffas. Läraren hade för detta ändamål flätat ihop 3 eller 4 viderötter af en centimeters genomskärning; med detta redskap slog han, tills största delen af pinoredskapet flög i bitar kring skolan. Alla förstummades af fasa, många greto högljudt en lång stund. Gossen bad om lof att gå hem; detta beviljades. — När läraren dog, tjänade denna gosse som dräng i mitt hem, som låg intill skolan. En afton, då han kom hem från hofgården, sade vi honom att »skolmästaren» var död. Han utbrast då häftigt: »Är han död? — Jag skulle ju pryglat honom först.»

Så länge skolan var ambulatorisk, var socknen delad i fyra rotar. När der lästes i den ena, hade man ett slags repetitionsförhör en half dag hvar tredje vecka i de öfriga. En och annan gosse följde dock skolan i alla rotarne. Denne fick då skrifva och räkna. Dessa båda ämnen öfvades endast på särskild begäran, så länge skolan var ambulatorisk. — Läraren skulle under denna tid föra matkorg med sig; men detta skedde blott för syns skull, ty han bjöds alltid mat på det ställe, der skolan hölls. Detta utgjorde en väl behöflig tillökning i hans inkomst, som blott utgjordes af 16 tunnor spannmål, deraf 8 i natura. Han ansåg det bra, när de andra 8 någon gång betaltes med 80 kronor. —

Nils Jönsson var född i Wälinge socken, såsom jag tror, inom det första 10-talet af detta århundrade (= 1800-talet). I sin ungdom arbetade han som skraddare, men sedan han blef äldre sysselsatte han sig med träarbete. Genom höftvärk hade han blifvit mycket låghalt, så han, då han gick, syntes temligen låg, men då han stod, stödde han tån af det låga benet mot vristen af det höga och var då en mycket stor karl.

Efter att hafva genomgått en kurs vid Lunds folkskollärareseminarium antogs N. Jönsson till skollärare i Wälinge, der han ett par år verkade som ambulatorisk skollärare. (Han talade ofta med mig om sin seminarietid och visade anteckningar, som han då gjort öfver allt, som var genomgånet: i geografi minns jag ett slags tabell, som han hade gjort öfver de särskilda staternas im- och exportartiklar. Vidare minns jag anteckningar i räkning, hvilka ibland måste anlitas i skolan, då något kinkigt problem förekom. Hur lång hans seminariekurs var, minns jag icke, men tror knappast den var öfver sex veckor.)

Tillsättningen gick helt enkelt så till, att prosten föreslog honom på sockenstämma, der han då antogs.

I sitt enskilda lif var Nils Jönsson i hög grad klandervärd: han var sedeslös och brutal samt misshandlade sin hustru. Han dog, efter mer än ett års sjukdom, af vattensot 1856.